

ԼԵԶՎԻ ՀԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ՈՒՍՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Անցյալ դարի 80-ական թվականների վերջին Պետերբուրգի համալսարանի Արևելյան լեզուների ֆակուլտետում սկիզբ առավ լեզվաբանական մի նոր ուղղություն, որը 1923—1933 թ. թ. ձևավորվեց ու դարձավ նոր ուսմունք լեզվի մասին, որ ավելի հայտնի է «Հաբեթական թեորիա»¹ անունով:

Այդ թեորիան անխզելիորեն կապված է սովետական մեծագույն գիտնականներից մեկի, ակադեմիկոս Ն. Յա. Մառի անվան և գործունեությամբ հետո Գիտնականների շողշողուն պլենադայի՝ Ռոզենի, Խվոլսոնի, Յա. Ի. Սմիրնովի, Ժելերովի, Ժուկովսկու, Բարտուլդի, Ա. Ն. Վեսելովսկու, Օլդենբուրգի և ուրիշների աշակերտ ու աշխատանքի ընկեր, սովետական ամենաականավոր գիտնականների մեկից ավելի սերնդի ավագ ընկեր ու այս կամ այն չափով ուսուցիչ Ն. Յա. Մառը հանդիսանում է սովետական գիտության ամենափայլուն ներկայացուցիչներից մեկը, «այն գիտու-

¹ «Հաբեթական թեորիա»-ն ընդգրկում է երկու դիսցիպլին՝ ընդհանուր ուսմունք լեզվի մասին և հաբեթական սխեմայի լեզուների հատուկ հետազոտություններ, որոնց հիման վրա կազմվեց այս ընդհանուր ուսմունքը: Ո՛չ մի թեորիայով ես չեմ զբաղվել նյութերի հետ անխզելի կապից դուրս,—ասում է Ն. Յա. Մառը:—«Հաբեթական թեորիայի» հիմքն է կազմում ոչ թե «թեորիան», այլ մասսայական լեզվանյութը անկախ որևէ հանրաճանաչ թեորիական կառուցումներից: Համարձակություն ունեմ պնդելու, որ ես շարադրում եմ միայն այն, ինչ թելադրել են և թելադրում են այդ բազմազան մասսայական նյութերը: Ասում են, որ դա էլ հենց թեորիա է, կառուցված որոշակի նյութի վրա: Ներեցեք, եթե դա թեորիա է, ապա դա կառուցված չէ որոշակի նյութի վրա, այլ աճել է առաջնորդվել ընդհանուր անորոշ նյութերից, որոնք այս ուսումնասիրության շնորհիվ էլ հենց դարձել են որոշակի»: «Հաբեթական թեորիայի» հիմնական նպատակները. Ն. Յա. Մառի ընտիր աշխատություններ, 1 հատոր, էջ 198—199, Հետազայում Մառի աշխատություններից թարգմանվածները կատարվում են առանց նրա անվան կրկնության:

թյան, որի մարդիկ, ըմբռնելով գիտության մեջ սահմանված տրադիցիաների ուժն ու նշանակությունը և հմտորեն օգտագործելով դրանք հօգուտ գիտության, այնուամենայնիվ չեն ուզում լինել այդ տրադիցիաների ստրուկները, այն գիտության, որը համարձակություն ունի վճռականապես ջարդելու հին տրադիցիաները, նորմաները, դրույթները, երբ նրանք հնանում են, երբ նրանք արդելք են հանդիսանում առաջընթացի համար, այն գիտության, որը կարող է ստեղծել նոր տրադիցիաներ, նոր նորմաներ, նոր դրույթներ»¹

Սկսած ուսանողական հոգվածից՝ առաջին տպագիր աշխատությունից և մինչև իր գիտական գործունեության վերջին օրը Ն. Յա. Մառը չէր վախենում գնալ հանրաճանաչ դրույթների դեմ, որոնց կասկածելի կամ սխալ լինելը նրա համար բացահայտ էր դառնում՝ լինի դա առաջներում անհայտ կամ չըմբռնած նյութերը, նոր, առաջներում չտրված գրանց մեկնաբանությունը, թե հետազոտման նոր մեթոդը, Համարձակ, կոմպրոմիսներ չճանաչող գիտական խիզախումը, որ կանգ չի առնում մինչև այդ ճիշտ թվացող իր սեփական պնդումներից, նույնիսկ ամբողջական թվացող կոնցեպցիաներից բացահայտորեն հրաժարվելու առջև, կարմիր թևի պես անցնում է Ն. Յա. Մառի 45-ամյա գիտական աշխատանքի միջով:

Հարաշարժ առաջընթաց դեպի նոր խնդիրները, նոր նյութերը, նոր մեթոդները, լայն ու խոր աճումը՝ հասցրին այնտեղ, որ հաբեթական թեորիան հնդեվրոպաբանության մի յուրահատուկ տարատեսակից դարձավ լեզվի ու նրա հետ անխզելիորեն կապված մտածողության որակապես նոր ուսմունք, որը լեզվաբանական հիմնական հարցերում կանգնած է տրադիցիոն գիտությունից սկզբունքորեն տարբեր դրույթների վրա: Կատարելապես իրավացի է վանդրիեսը, երբ հավաստում է, որ հաբեթաբանության էությունը հակասում է այն բուն իսկ սկզբունքներին, որոնց վրա խորրոխված է համեմատական լեզվաբանությունը, իսկ իր լեզվաբանական աշխարհայացքի էությունը Մառը ձևակերպել է հետևյալ խոսքերով. «Լեզվի ուսմունքը, նայած իր ուսումնասիրած լեզվաբանական նյութին, իբրեւ գիտության, գոյության իրավունք ունի միայն որպես մոնիստական կառուցվածք»²

¹ Ի. Վ. ՍՏԱՆԻՆ, Ճառքարձրագույն դպրոցների աշխատողների ընդունելության ժամանակ Կրեմլում: „Молодая гвардия“, 1938, էջ 1—2:

² Հաբեթական թեորիայի ակտուալ պրոբլեմներն ու հերթական խնդիրները, Ընթ. երկ. III հատ., էջ 70:

Իր բարեկամներից ոմանց խորհուրդներին՝ չվարկաբեկել ականավոր հնագետ կովկասագետ Ֆիլոլոգի իր հանրաճանաչ անունը,¹ հակառակ չգնալ գիտության կողմից սահմանված մեթոդներին ու դոգմաներին, Ն. Յա. Մառը պատասխանեց. «բախտի կամքով մեզ վիճակված չէ հանդիստ վայելել, գիտական անդորր աշխատանք կատարել տրադիցիայով սրբազործված շրջանակներում... Չի կարելի այսուհետև աշխատել առանց արհեստականորեն ստեղծված արդեվքները վերացնելու: Պետք է սրբել դրանք... այն բանի իմացությամբ, որը նյութապես չգիտեին, այլապես չի կարելի տեսնել աշխարհի մեծ կապը իր կենդանի՝ համապարփակորեն կապակցված խոսքի մեջ»:² Այդ կապը նա որոնում է համառորեն ու անշեղ, որոնում է մարդու գործունեության բազմազան արտահայտությունների մեջ նրա պատմության բոլոր էտապներում: Լեզվաբանության պատմության, ազգագրության, հնագիտության, ապա նաև նյութական կուլտուրայի պատմության, կրոնի պատմության, դրականության պատմության, ֆոլկլորի մեջ — ամենուրեք նա դնում է նոր խնդիրներ, բացում է նոր ուղիներ, նոր ձևով է վերճառում ասես ընդմիշտ լուծված պրոբլեմները: Իր հայացքի ճշմարտությամբ նյութական հուշարձանների զարմանալի գիտակ և ներանց մեկնաբանող, նուրբ դիտող ազգագրագետ, տեքստի անզուգական քննադատ, գիտելիքների լայնությամբ ու խորությամբ չգերազանցված լեզվաբան՝ նա իր հետազոտությունների մեջ ամենանուրբ, մանրաքնին անալիզը միացնում է անժայրածիր հորիզոններ բացող սինթեզի հետ, իր ուսումնասիրած երևույթներին

¹ Ն. Յա. Մառի նշանակությունն իբրև Կովկասի լեզուների կարկառուն, աշխարհի լավագույն գիտակի ընդունում են նաև նրա սկզբունքային հակառակորդները՝ հնգեվրոպաբան լեզվագետները: Այսպես, արդի լեզվագիտության գլուխ հանրաճանաչ Մեյեն, որ խիստ բացասական վերաբերմունք ունի հաբեթաբանությանը, շարունակ նշում է, որ Մառը չայն լեզվաբանն է, որ ամենից լավ գիտե զբացերեն լեզուն և ամենից ավելի պատրաստված է նրա պատմությունը շարադրելու համար՝ (Bulletin de la Société de linguistique (BSL), 1920, պրակ 2, էջ 195): Նույնն է ասում նաև Վանդերիսը. նշելով, որ հաբեթաբանությունը հակասում է այն սկզբունքներին, որոնց վրա խորսված է հնգեվրոպական լեզուների համեմատական քերականությունը, նա ընդունում է, որ Ն. Յա. Մառը ավելի լավ գիտի Կովկասի լեզուները, քան որևէ մեկը աշխարհում (Revue celtique, 1924, էջ 293): Նույն կարծիքն ունեն նաև հայտնի վրացագետ P. Peeters, որը 1908 թ. գրում էր, որ Ն. Յա. Մառը մրցակիցներ չունի հայ-վրացական ֆիլոլոգիայի մեջ (Revue des etudes scientifiques, 1908, հոկտեմբեր, էջ 1—3):

² Առաջաբան հաբեթաբանական ժողովածուի, պրակ I, էջ 1—2:

հետամուտ լինելով նրանց ծագման ու զարգացման, նրանց փոփոխությունների, կապերի ու պայմանավորվածության մեջ: «Կոնկրետ նյութը հետազոտելով իր՝ լեզվաբանի մասնագիտությանմբ,— ասում է նա,— ես ստիպված էի բազմիցս ձևափոխելու իմ սկզբնապես ձևական-համեմատական մեթոդը (այսպես կոչված՝ հնդեվրոպական կոմպարատիվիզմ), որովհետև իմ աշխատանքի նվաճումները դերաճում էին այն մեթոդը, որով նա սկսված էր: Մեթոդը մաշվում էր: Դա կատարվում էր նաև համեմատական մեթոդի սահմաններից, նրա արգելագծից դուրս գտնվող նոր լեզվական նյութի ընդգրկման և համեմատության նոր եղանակի պատճառով: Հետազոտական աշխատանքը խորանում էր ոչ միայն իրենց իսկ լեզվական երևույթների յուրատեսակությունից, այլև լեզվի հետ շաղկապված փաստերի հաշվառումից, որոնք գտնվում են լեզվի սահմաններից դուրս»¹

Հնդեվրոպաբանության էական արատներից մեկը, որ զգալիորեն կանխորոշում է նրա անընդունակությունը լուծելու և նույնիսկ ճիշտ դնելու հիմնական հարցերը, Ն. Յա. Մառը համարում է մի լեզվաընտանիքի շրջանակներում ներփակվելը, առանց հաշվի առնելու այլ սիստեմների (այսպես կոչված՝ ընտանիքների) լեզուների նյութերը,² հավասարապես և լեզվի սահմաններից դուրս գտնվող նյութերը: Սահմանափակելով իրենց հետազոտական բազան, հնդեվրոպաբանները դրանով իսկ կրճատում են իրենց աշխատանքի մասշտաբը, այսպես կոչված, պատմական լեզուների տարածման ժամանակագրական և տերիտորիալ սահմաններով:

¹ Հաբեթական թերթի «Կոստանտնուպոլիսի պայքարի գործիք», «Юный пролетарий» ամսագիր, 1930, № 17—18, էջ 19:

² Ճիշտ այսպես, այսինքն մի սիստեմի լեզուների սահմաններից դուրս գալով հենց ճիշտ է համարում լեզվաբանական աշխատանքի կառուցումը Jespersen-ը. «Զարգացման (լեզուների) հնարավորությունները այնքան բազմազան են, գոյություն ունեն մարդկային մտքերի քիչ թե շատ միատեսակ արտահայտելու այնքան անհամար ուղիներ, որ համարյա անկարելի է համեմատել զանազան ընտանիքների լեզուները» (Jespersen. Language, its nature, development and origin, London, 1931, էջ 428): Դրան ի հակադրություն Whitney տակավին 1875 թ. պնդում էր, որ «հասել է ժամանակը, երբ հնդեվրոպական լեզուների պատմությունը հսկայական քանակությամբ հարցեր է դնում, որոնք չեն կարող լուծվել առանց ստորին լեզուների խորացած հետազոտման (les langues interieures): Պետք է սահմանել իբրև լեզվաբանության՝ նիմնական սկզբունք, որ լեզվի ոչ մի երևույթ չի կարող ճիշտ գնահատվել առանալ, եթե այն չի համադրված մարդկության բոլոր լեզուների համեմատական երևույթների հետ» (Whitney, La vie du langage, էջ 168):

«Հնդեվրոպաբանների ուսմունքի համաձայն՝ լեզվի ու լեզվական երևույթների ուսումնասիրման շրջանը սահմանափակվում է հրնչյունական լեզվի զարգացման ժամանակի ընդգրկումով՝ սկսած նրա արդեն միանգամայն կազմավորված և որոշակի տիպի վիճակում կայունացած մոմենտից, մինչդեռ հաբեթական լեզվաբանությունը կարողացել է հասնել մինչև ուսումնասիրման բուն օրեկտը, հաղորդակցության այդ գործիքը՝ սկսած այն դարաշրջանից, երբ նա հնչյունական լեզու չէր, այլ գծային շարժումների լեզու, ձևոնալեզու, հիմնականում նաև միմիկա»¹

Հնդեվրոպաբանությունը, լինելով համեմատաբար ոչ մեծ ժամանակաշրջանի մի քանի խմբի լեզուների ուսմունք, թվում է, թե հիմք չունի հավակնելու ընդհանուր լեզվաբանության դերին։ Ասենք սա երբեմն ընդունում են կամ ստիպված են լինում ընդունել հենց իրենք հնդեվրոպաբանները։ Վանդրիեսը չի ժխտում, որ համեմատական մեթոդը բավական նեղ շրջանակներ ունի. «թեև համեմատական մեթոդը ուղղված է դեպի հեռավոր անցյալը, նա միայն իրականում նշանակություն ունի հետին դարաշրջանների համար՝ լուսաբանելով տեքստերով մեզ հասած լեզուների դետալները»²։ Այլ կերպ չի խոսում նաև Մեյեն. նա գտնում է, որ ժամանակ է հրաժարվելու հնդեվրոպական լեզվաբանությունն ընդհանուր լեզվաբանության հետ նույնացնելու չափազանց տարածված սովորությունից։

Մինչդեռ սրան հակասում է ոչ այլ ոք, քան Մեյեն, հայտարարելով, որ «թեև հնդեվրոպական լեզվախումբը ամենակարևորն է աշխարհում, նա միաժամանակ ամենալավ ուսումնասիրված է և թույլ է տալիս արդեն այժմ դադափար ունենալու լեզուների զարգացման ընդհանուր օրենքների մասին»³։ Չմոռանանք, սակայն, որ այդ ընդհանուր օրենքները ոչ մի չափով չեն վերաբերում լեզվի ծագման հարցին, առանց որի լեզուների զարգացումը ևս չի կարող հասկացվել։ Մեկուսի վերցրած մի քանի լեզուների համար սահմանված զարգացման տենդենցները բոլոր լեզուների

¹ Հաբեթաբանությունը ԼՊՀ-ում, Ընտ. երկ. I հ., էջ 257։

² Vendryès, Le langage, 335 (Ֆր. հրատ.)։ Հմմտ. Մեյենի նույնպիսի դադողությունները. նու նշում է, որ համեմատական լեզվաբանության նպատակն է գրավոր մեզ հասած լեզուների համապատասխանության մեթոդական ուսումնասիրությունը (Introduction, էջ 29, Ֆր. հրատ.), որ հնդեվրոպաբանության գլխավոր երախտիքն այն է, որ նա «թույլ է տալիս ըմբռնել պատմականորեն վավերացված փաստերը» (նույն տեղ, էջ 435)։

³ Meillet, Introduction, էջ 434 (Ֆր. հրատ.)։

վրա փոխադրելու նույնպիսի հակում մենք կգտնենք նաև ուրիշ լեզվաբանների, օրինակ՝ Iespersen-ի և Pedersen-ի մոտ¹։

Իսկ հաբեթական թեորիան լեզվի գիտություն է համարում այն ուսմունքը միայն, որը «հաշվի է առնում աշխարհի բոլոր լեզուների առանձնահատկությունները և, հլնելով դրանցից յուրաքանչյուրի կոնկրետ սիստեմից, ոչ միայն հատկացնում ու նշում է նրանցից յուրաքանչյուրին պատկանող տեղը բոլորի մեջ, այլև երևան է բերում այն ուղիներն ու շրջանակները, որոնց մեջ կարող է և այսուհետև պետք է ընթանա հատուկ աշխատանքը յուրաքանչյուր լեզվի վրա, յուրաքանչյուր լեզվի սպառելի շափով խորացրած հետազոտումը»²։

Լեզվական նյութի ընդգրկման մեջ եղած տարամտությունը պարզում է նաև տարամտություն այն խնդիրներում, որ դնում են իրենց առջև հաբեթական լեզվաբանությունն ու հնդեվրոպաբանությունը։ Հաբեթական թեորիան հետաքրքրությունը փոխադրում է «հնչյունական լեզվի ձևական կողմից դեպի նրա հասարակական ֆունկցիան, հասարակայնորեն ստեղծվող նրա իմաստավորումը և համապատասխանորեն իմաստավորումից կախված ձևավորումը»։ Հաբեթական թեորիան գտնում է, որ պատմական իրականության կոնտեքստից պոկված լեզվական երևույթը անխուսափելիորեն մնում է անհասկանալի և կորցնում է իր նշանակություն իբրև պատմական վավերագիր, որ շափով հաշվի չի առնված նրա ծագումն ու զարգացումը, նրա կապերն ու միջնորդավորումները։ Իսկ Մեյլեն այսպես է որակում ընդհանուր լեզվաբանության խնդիրները. «Ժամանակակից լեզվաբանությունը, որ հիմնվում է անցյալի և արդիականության փաստերի վրա, չի ջանում որոշել, թե ի՞նչպես է կազմվել լեզուն, ի՞նչպես են առաջին անգամ կազմավորվել քերականական ձևերը, այլ միայն փորձում է որոշել, թե ի՞նչ պայմաններում, ի՞նչ օրենքների համաձայն՝ ժամանակով ու տարածությամբ սահմանափակված՝ դիտվող լեզվական երևույթները՝ մնայուն ու համընդհանուր՝ համապատասխանում են ու իրար փոխարինում»³։

¹ Iespersen, the Language, էջ 366... նույն երեսվրա է նշում նաև Մ. Լ. Բիլեովսկայան իր գրախոսությունների մեջ Pedersen-ի Linguistique Sciense in the 19th century (Լեզու և մտածողություն, II պրտկ, էջ 164) աշխատություն մասին։

² Ինչու այնպես դժվար է դառնալ լեզվաբան-տեսաբան. Ընտ. երկ. II հ., էջ 390.

³ Meillet, Հիշ. աշխ. էջ 473.

Մեյլեն առ այդ ընդգծում է. «լեզվաբանը երբեք հետամուտ չի լինում ծագման. նա միայն կարող է քիչ թե շատ լրիվ, քիչ թե շատ ուշադիր ուսումնասիրել տվյալ լեզվի երկու քիչ թե շատ ճշտորեն որոշակի թվականների միջև ընկած պատմությունը»:¹

Ն. Յա. Մաուր հիմք ունի հավաստելու, որ «միայն հնչյունային լեզվի որակական ընկալման մեջ ևս հնդեվրոպաբանությունն ու հարեթաբանությունը չեն կարող լիակատար շարժում տարածայն չլինել միմյանց հետ նաև այն պատճառով, որ նրանք լեզվի թե՛ ժամանակագրական և թե՛ սոցիալական ընդգրկման տարբերության պատճառով ընկել են տարբեր դիտակետերի վրա, բնականաբար զանազան ոչ միայն հորիզոններով... այլև ժամանակի խորքի վերաբերմամբ զանազան հեռանկարներով»:² Ուստի և Ն. Յա. Մաուր եզրակացնում է, որ «հնդեվրոպաբանությունը ոչ թե դիտություն է լեզվի, նրա ծագման, ձևավորման ու էվոլյուցիաների մասին ուղղությանների ու վերակազմությունների որոշակի էպոխաներում, այլ առանձին լեզվախմբերի կազմավորված ձևերի պատմություն,³ իր կապվածությամբ⁴ հայտնի գերիշխող լեզուների հանդեպ, որոնք կաշառում են պատմական էպոխաների կոլլատու-

¹ Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, էջ 86: Ժամանակակից լեզվաբանության համար թերևս օգտակար է մտաբերել լեզվաբանության խնդիրների վերաբերյալ անմիջականորեն ավելի ընդարձակ հարցադրումը համարյա 70-ամյա հնություն ունեցող մի աշխատության մեջ, երբ համեմատական լեզվաբանությունը դեռևս չէր սպառել իր հնարավորությունները: Այն ժամանակ գտնում էին, որ լեզվաբանության խնդիրն է նախ լեզուն ըմբռնել իր ամբողջության մեջ, ապա իր տարատեսակներում... Նրա նպատակն է ի հայտ բերել այդ տարատեսակների պատճառները, այլև լեզվի ու մատածողության հարաբերությունը և այդ հարաբերությունների ծագումը: Նա ուսումնասիրում է լեզվի նշանակությունն անցյալում ու ներկայում և, կարելույն չափ, նրա սաղմերը (les premiers commencements): Նա ջանում է որոշել լեզվի գերը իբրև մաքի օգնականի (auxiliaire) և նրա ազդեցությունը մեր ցեղի զարգացման վրա: Վերջապես, նա հետապնդում է նաև մի օժանդակ նպատակ. ուսումնասիրել մարդկության պրոդերը, մարդկային ցեղերի պատմությունը, նրանց կապերն ու զաղթերը, որքան որ դրոնք կարելի է ուսումնասիրել ըստ լեզվի տվյալների (Whitney, Հիշ. աշխ. էջ 3—4):

² Հաբեթաբանությունը Լեն. Պետ. Լաժ. Ընտ. Իրկ. I հ., էջ 267—268:

³ Հմմտ. Saussure-ի խոսքերը. «լեզվաբանության միակ ուսու առարկան է արդեն կազմավորված լեզվի նորմալ ու կանոնավոր կյանքը»:

⁴ Հմմտ. բացի Մեյլեի արդեն հիշատակված խոսքերից Պեդերսենի բացատրությունը հնդեվրոպական լեզուների հատուկ նշանակության մասին, իբրև հիմքի, լեզվաբանության մշակման համար «նրանց հնություն, նրանց բաղադրանքության հետեանքով, սակայն նրանց անվիճելի նմանությունը հան-

րականությամբ և սրա խաբուսիկ հնությամբ, այսինքն՝ դա ֆիլո-
լոգիա է, սկզբնապես և մինչև մեր օրերը կլասիկ ֆիլոլոգիա: Լեզ-
վի գիտությունը (լեզվագիտությունը) և ֆիլոլոգիան գիտության
նույնպիսի տարբեր բնագավառներ են, ինչպես բուսաբանությունը
և այգեգործությունը»¹

Լեզուն բնորոշելով իբրև «կոլեկտիվ գիտակցության (կեցու-
թյան) կոլեկտիվ դրսևորում կախված մտածողության տեխնիկա-
յի ու աշխարհայեցողության - ձևակերպումից ու ծավալից»,² և
սահմանելով, որ լեզվի «ֆունկցիան է արտահայտել այն, ինչ հա-
սարակայնութունը հավաքականորեն պահանջ է դրում արտահայ-
տելու, և արտահայտելու այնպես, ինչպես այդ անհրաժեշտ է հա-
սարակության համար»,³ հաբեթական թեորիան լեզուն ուսումնա-
սիրում է անխզելիորեն կապված լեզուն ստեղծող հասարակու-
թյան պատմության, նրա տնտեսության սոցիալական կարգի ու
աշխարհայեցողության հետ: «Լեզվական կենսական երևույթները
միայն նրանց օրգանական կապակցությամբ նյութական կոլտու-
րայի պատմության և հասարակայնության հետ»,⁴ անդադար
կրկնում էր Ն. Յա. Մառը, որքան էլ «մեր ամբողջ ուշադրությու-
նը կենտրոնացնենք լեզվի զարգացման ստեղծարար պրոցեսի
ներքին պատճառների վրա, մենք բոլորովին էլ չենք կարող այդ
պրոցեսը զետեղել բուն իսկ լեզվի մեջ: Մենք իրերի ուժով, լեզ-
վական փաստերի վկայությամբ ստիպված ենք հետամուտ լինե-
լու լեզվի ստեղծարար պրոցեսին, ստեղծարար գործոններին,

դերձ: Բացի դրանից, նրանք հեշտությամբ էին ուշադրություն դրավում իրենց
վրա, որովհետև նրանք մայրենի լեզուներ էին նրանց համար, ովքեր էին և
հանդիսանում են ցարգադրթության պարագլուխները: Pedersen, Հիշ. աշխ.
էջ 241—242. քաղված է ըստ Ս. Լ. Բիթովսկայայի դրախտության (Լեզու և
մտածողութուն, II պրտկ, էջ 164): Այս տեսակետը սրբագործված է հին աբա-
ղիցիաներով և սա մենք գտնում ենք 1875 թ. աշխատության մեջ համաբյա
նույն ձևակերպումով: Լեզվաբանների առավելագույն ուշադրությունը դեպի
հնդեվրոպական լեզուները Whitney բացատրում է այսպես. «չառ հիմքեր կան,
որպեսզի հնդեվրոպական լեզվաբանությանը գերիշխի մյուս լեզուների վրա և
որպեսզի լեզվաբանները առավելագույն ուշադրություն հատկացնեն նրա
ուսումնասիրությանը... Գլխավոր հիմքն այն է, որ հնդեվրոպական լեզվա-
բանությանը պատկանում է գերիշխող ցեղին, որը մրցակիցներ չի ունեցել և չու-
նի». Whitney, Հիշ. աշխ. էջ 155.—Վ. Մ.:

¹ Լեզվի ծագման մասին, Ընտ. երկ. II հ., էջ 179:

² Լեզու և մտածողություն, Ընտ. երկ. III հ., էջ 112:

³ Հաբեթական թեորիան դասակարգային պայքարի գործիք, էջ 20:

⁴ Հաբեթական թեորիան, Ընտ. երկ. II հ., էջ 70:

նյութական կոլտուրայի պատմության մեջ և կազմավորված աշխարհայեցողությունների այդ բազայի վրա»¹ Հաբեթական թեորիան գիտե, «որ ոչ միտքը, ոչ էլ լեզուն ինքնին առանձին թագավորություն չեն կազմում, նրանք իրական կյանքի արտահայտությունն են միայն»² Ուստի և «Լեզվի նոր ուսմունքը» ուսումնասիրում է այդ իրական կյանքը, ձգտելով ամեն կողմից ընդգրկել ու բացահայտել լեզուն ստեղծողի՝ մարդկային հասարակության պատմությունը։ Ն. Յա. Մառի համար միանգամայն անընդունելի են Մեյլեի հետևյալ մտքերը. «Համարյա երբեք հնարավոր չի լինում ապացուցել լեզվական և հնագիտական տվյալները։ Բացի դրանից, մենք չգիտենք, թե ո՞րտեղ, ե՞րբ և ո՞վ է խոսել այն լեզվով, որից առաջացել են պատմականորեն վավերացված լեզունները։ Պատմաբանի համար հետաքրքրական այս հարցը կարևոր չէ լեզվաբանի համար... Լեզվաբանի խնդիրն է միայն մեկնաբանել այն համապատասխանությունների սխտեմը, որ նա հավաստում է դանազան լեզուններում, իսկ այն փաստը, որ համահնդեվրոպական լեզվով խոսել են Ասիայում թե նվրոպայում, խինչ չի փոխում այդ համապատասխանությունների մեջ, որոնք միակ իրականություններն են, հետևաբար և միակ առարկան հնդեվրոպական լեզունների պատմական քերականության ուսումնասիրության»³

Հենց նման դատողությունները, որ այն, ինչ հետաքրքրական է պատմաբանի համար, հետաքրքրական չէ լեզվաբանի համար և ընդհակառակն, օրինական հիասթափություն է հարուցում նաև հնդեվրոպաբաններից ոմանց մեջ։ Դրանցից մեկը դառնությունարաստում է. «Ճանաչված հնդինականությունների նման վերաբերմունքը վհատեցնում է։ Նրանք ոչ միայն զգուշություն են հանձնարարում այն հետևությունների վերաբերմամբ, որ կուղեինք անել լեզվաբանական տվյալների հիման վրա, այլև առհասարակ կասկածի տակ են դնում լեզվական փաստեր սահմանելու հնարավորությունը, որոնք բավականաչափ ինքնուրույն են սոցիալական կյանքի երևույթների ուսումնասիրության դեպքում օգտագործելու համար»⁴ Հասարակագիտական մյուս գիտություններից երես դարձնելու և,

¹ Հաբեթական թեորիան, Ընա. երկ. II հ., էջ 107—108.

² Կ. Մառըս և Ֆ. Էնգելս, Գերմանական իդեոլոգիա, Կ. Մառըս և Ֆ. Էնգելս, Երկեր, IV հ., էջ 435.

³ Meillet, Introduction, էջ 59 (ֆր.). ընդգծում իմ է. Վ. Մ.

⁴ Q. van Langenhove, La linguistique et l'histoire des religions, Linguistische Studien ժողովածու, I, էջ 28.

իր հերթին, լույսի ճառագայթները նրանցից ծածկելու տենդենցը, որոնք լեզվի միջոցով կարող էին սփռվել մարդկային հասարակության պատմության վրա, հատուկ է ոչ միայն Մեյյին, այլև հնդեվրոպաբանների մեծ մասին (եթե ոչ բոլորին), այդ թվում ինչպես մենք տեսնում ենք, նաև, այսպես կոչված, սոցիոլոգիական շկոլայի ներկայացուցիչներին: Վանդրիեսը, որ մեկ անգամ Ն. Յա. Մառին կշտամբում էր ազգագրությունը լեզվագիտությանը խառնելու համար, ինքը գտնում է, որ «լեզվաբանը լեզուների ազգակցությունը ապացուցելու համար կարող է օգտվել միայն լեզվական տվյալներից»:¹ Ի վերջո, սոցիոլոգիական շկոլայի իրենց իսկ ներկայացուցիչների խոսքերով, պարզվեց, որ «լեզվաբաններին հաջողվել է պարզել հնդեվրոպական լեզուների նախապատմությունը, բայց նրանք չգիտեն, թե ովքեր են խոսել այդ լեզուներով»:² Նրանք չեն կարող, նմանապես, ասել, թե «ինչ գործիքներ էր օգտագործում այն ժողովուրդը, որի լեզուն մենք գիտենք» և նույնիսկ, թե «ինչ չափով համապատասխանություն գոյություն ունի լեզուների և կուլտուրաների միջև»:³

¹ Vendryès, Le langage, էջ 759 (ռուս. հրատ., էջ 278);

² Նույն տեղ, էջ 357 (ռուս. էջ 277): Հմմտ. Մեյյի խոսքերը. «Լեզվաբաններին շատ անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչպես են ապրում այն ժողովուրդները, որոնց լեզուն նրանք ուսումնասիրում են, բայց պատմական վկայությունները չափազանց ուշ ժամանակների են ամենուրեք, առանձնապես նվիրաբաշխում հնագիտությունը նույնպես օգուտ չի բերում» (BSL, 29 հ., II պրակ, էջ 111): Մեյյն բաղժիցս կրկնում է այս միտքը: Օրինակ, հմմտ. նրա «La religion indo-européenne» հոդվածի հետևյալ հատվածը. «Համեմատական քերականությունը համահնդեվրոպական լեզվով որոշվող ժողովրդի կուլտուրայի վիճակի մասին կարող է տալ միայն աղոտ, թերի և հաճախ կասկածելի տեղեկություններ: Սրա վերաբերյալ երկուր ժամանակ պատրանքներ ունենին՝ որոնցից այժմ հրաժարվել ենք» (Linguistique historique et linguistique générale գրքում, էջ 325): Զիշտ է, Մեյյն ավելացնում է. «Լեզվաբանությունը չի կարող փոխարինել պատմությանը և չի հավակնում դրան: Բայց որչափով որ դրավոր ճշգրիտ վկայություններ չկան, միայն լեզվաբանությունից կարելի է հուսալ ստանալու այն էպոխաների լուսաբանությունը, որոնց իրադարձություններից ու մտքերից ոչ մի հետք չի մնացել» (նույն տեղ, էջ 323): Սակայն այս հայտարարությունը մնում է լոկ հայտարարություն. հնդեվրոպաբանությունը պատմաբանին չի տվել նրան պակասող տեղեկությունները անգիր էպոխաների հասարակական կյանքի մասին, իսկ երբ Մեյյն փորձում է այդ անել, ապա նրա պատմական եզրակացություններից ստացվում է կատարյալ անտի-խառըրզմ (տես՝ սուրեհ, էջ 19—20):

³ Նույն տեղ, էջ 358 (ռուս. էջ 278):

Այս վերջին փաստը այնքան բնորոշ է հնդեվրոպաբանության համար, որ արժե մի փոքր կանգ առնել նրա վրա: Նվ, իրոք, ի՞նչպես է հնդեվրոպաբանությունը մեկնաբանում կուլտուրայի պատմության, հասարակական մտածողության պատմության և լեզվի մշակման փոխհարաբերությունների հարցը: Նախ և առաջ նկատենք, որ այս հարցում հնդեվրոպական լեզվաբանությունը ընդհանուր պատասխան և պարզորոշ արտահայտված կարծիք չունի: Սոցիոլոգիական շկոլան, մի կողմից ընդունելով, որ լեզուն սոցիալական երևույթ է, չի կարող ամբողջովին բացասել նույնիսկ լեզվական կառուցվածքի կապը հասարակական մտածողության և հասարակական զարգացման միջև: Ուստի, օրինակ, Marcel Cohen այս կապը զգուշորեն ձևակերպում է այսպես. «Ընդունում ենք... որ համապատասխանություն պետք է լինի, որը առայժմ քիչ է ենթարկվում բնորոշման, այդ լեզվով խոսողների լեզվի կառուցվածքի և սոցիալական ու մտավոր զարգացման միջև»:¹ Վանդրինսը գտնում է, որ «սոցիալական ծագում ունեցող քերականական կատեգորիաները հենց կախում ունեն հասարակությունից»:² Մեյեն նույնպես գիտե, որ «զանազան էտապներում փոխվում էին նյութական կյանքի պայմանները և հնդեվրոպական լեզվի ժողովուրդների կուլտուրայի մակարդակը», ինչպես նաև այն, որ «ըստ երևույթին, որոշ լեզվական երևույթներ որոշակի հարաբերության մեջ են գտնվում կուլտուրայի մակարդակի հետ»:³ Նա գտնում է, որ պետք է փորձել պարզելու, թե ի՞նչպես է լեզվական կառուցվածքը շաղկապվում խոսողների մտածողության հետ, բայց նախազգուշացնում է, որ չպետք է չափազանցնել լեզվի կառուցվածքի համապատասխանության աստիճանը և հասցնել կուլտուրայի մակարդակին:⁴ Մեյեն հարց է դնում, թե «ձևաբանության տարբերությունը համապատասխանում է արդյո՞ք տարբեր մտածողության: Այս հարցը դժվար է լուծել այն պատճառով, որ ձևաբանական սխեմներ երկար է ապրում և ավելի երկար է ապրում իրեն ստեղծած մտածողությունից»:⁵ Մեյեն միանգամայն իրավացի է. լեզվական կառուցվածքը ոչ միայն անհապաղ ու անմիջականորեն չի անդրադարձնում հասարակական մտածողությունը. այլև այդ

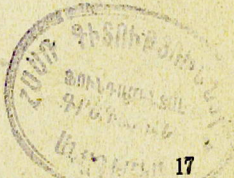
¹ RSL, 28 հ., պրակ I, էջ 18:

² Վանդրինս, Լեզու, էջ 113 (սուս.):

³ Meillet, Introduction, էջ 412:

⁴ RSL, 27 հ., պրակ II, էջ 18:

⁵ Նույն տեղ, էջ 26, պրակ I—II, էջ XXI:



մտածողութիւնը հետ է մնում սոցիալական կարգի և նյութա-
կան բազայի զարգացումից: Բացի դրանից, լեզվի ոչ բոլոր
տարրերն են համասարաչափ, միատեսակ ձևով ու միաժամա-
նակ անդրադարձնում հասարակական կյանքում տեղի ունեցող
փոփոխութիւնները: Ինչպես հայտնի է, ամենից ավելի դու-
րափոփոխ է բառապաշարը. ձևաբանութիւնն ավելի կայուն
է, ընդ որում հին ձևը չի անհետանում միանգամից ու անհետ, այլ
հաճախ որոշ ժամանակ շարունակում է գոյութիւն ունենալ նորի
հետ և միայն աստիճանաբար դուրս է մղվում նրա կողմից: Այս
գոյութիւն ունեցող ձևերը լեզվի մեջ արտահայտվում են իբրև
կրկնակներ, կամ ընտրական ձևեր, խոսակցական լեզվի «անկանո-
նութիւններ» և այլն, մինչդեռ նրանք ոչ այլ ինչ են, բայց եթե
կամ հին, մահացող տեսակ, կամ նոր առաջացող: Պալեոնտոլո-
գիական մեթոդը հաստատել է, որ «յուրաքանչյուր նոր սխտեմ
(լեզվի) պահպանում է հնացած-անցած սխտեմի վառ հետքերը
կամ վերապրուկները: Յուրաքանչյուր սխտեմ, որքան էլ նա օրա-
պակաս լինի կամ պոտենցիալ, դեռևս հարաբերութեան մեջ է
գտնվում հետևյալի հետ»,¹ ընդ որում «հին սխտեմի որոշ նշան-
ներ անցնում են նորին իբրև նմանապես նոր սխտեմի ակտուալ
նշաններ, և ոչ միմիայն վերապրուկներ»: ² Ուստի Ն. Յա. Մառը, հե-
տամուտ լինելով, օրինակ, դերանուններին, հաստատում է ոչ մի-
այն I, II դեմքերի գիտակցման պայմանները, այլև սեփական-
ութեան հասկացութեան ծագումը՝ սկզբում կոլեկտիվ, ապա՝
մասնավոր: Սա հնարավոր է պարզել միայն այն պատճառով, որ
լեզվաբանական անալիզը կատարվում էր հաշվի առնելով լեզվի
զարգացման զանազան նստվածքը: Շերտ առ շերտ հանելով, հե-
տադոտողը հասնում էր մինչև, իրոք, սկզբնական, ելակետային
պատկերացումը: Առանց հաշվի առնելու մտածողութեան զար-
գացման ստադիաները և նրանց նշանակութիւնը հին ձևերը
ծածկող նոր ձևերի աճման մեջ, հավանաբար Մառը ևս Մեյերի
նման կհանդեր լեզվի երևութների առանձնահատկութիւնները
անմիջականապես հակապատմականորեն սոցիալական կարգի
հետ նույնացնելուն: Մեյերն, ինչպես քիչ առաջ մենք տեսանք, բո-
լորին հանձնարարելով ծայրահեղ զգուշութիւն դործադրել լեզվա-
կան և կուլտուր-պատմական երևութների միջև փոխհարաբերու-

¹ Հաբեշական Թեորիա, Ընտ. երկ. II հ., Ընտ. երկ. IV հ., էջ 62:

² Նույն տեղ, էջ 110:

թյուն հաստատելու մեջ, ջանում է ցուցադրել սոցիոլոգիական շկո-
լայի պրակտիկան հնդեվրոպական լեզուների ձևաբանության ա-
ռանձնահատկությունները պարզաբանելու գործում: Մեյեն խնդիր է
դնում 'իրեն' բացատրել (և բացատրել սոցիոլոգիապես), թե ի՞ն-
չու հնդեվրոպական ընտանիքի լեզուներում անվան կատեգորիան
և բայի կատեգորիան հստակորեն տարբերվում են, մինչդեռ այլ
ընտանիքների լեզուներում այդ տարբերությունը կամ պակաս
հստակ է կամ բոլորովին չի նկատվում: Պարզվում է՝ այն պատ-
ճառով, որ «համահնդեվրոպական լեզուն» (indo-européen commun)
արիստոկրատիայի լեզուն է, որը նվաճում ու կազմակերպում է
նորանոր տերիտորիաներ և գտնվում մշտական գործողության,
շարժման մեջ: Այս մարտաշունչ արիստոկրատիան ամեն երևույթ
դիտում է ակտիվ ուժ ցուցաբերելու տեսակետից, զնահատում է
գործողության տեսակետից, այսինքն, ըստ երևույթին, իր այս ըմ-
բռնումը արտահայտելու համար և կարիք ունի անունը բայից
տարբերելու:՝ Այստեղ տեղին է մտաբերել Ն. Յա. Մառի ցուցու-
մը, որ, ինչպես հայտնի է, հատկապես բացահայտ հնդեվրոպա-
բանների կողմից մեղադրվել է լեզվական կառուցվածքի առանձ-
նահատկությունները մեխանիկապես անմիջաբար սոցիալ-տնտե-
սական կարգի հանգեցնելու մեջ: Այս խոսքերը Մեյեի հասցեին
չեն ասված, բայց ուղղակի դիպչում են նրան. «Ձևաբանության
դա՛նադան սիստեմների պատկանելը լեզվակերտման զանազան
շրջաններին, իհարկե, հենվում է տեխնիկայի, տնտեսության և սո-
ցիալական կառուցվածքի այս կամ այն տիպի վրա ո՛չ թե անմի-
ջականորեն, այլ մտածողության միջնորդությամբ»:² Բայց ահա
Մեյեն մոռացել է մտածողության մասին, եթե մտածողության
սխառեմ չհամարենք առասպելական հնդեվրոպական նվաճող ա-
րիստոկրատիայի (որի վերաբերյալ Մեյեն չի կարող ասել թե ո՛ր-
տեղ է նա գործել և ե՛րբ է գործել) հակումը նոր կարգ հաստա-
տելու նվաճված տերիտորիաներում:

Բայց դուցե հնդեվրոպաբանները ավելի են մտահոգված հա-
սարակական իդեոլոգիայի ու բառապաշարի կապերը հաստատե-
լու մեջ: Այս կապը նրանք արդեն ավելի վստահ կերպով են ըն-
դունում այնքան, որ կարծում են (ճիշտ է խոսքով և այն էլ՝ են-
թադրաբար), թե Վեզվի բառապաշարը առավել կամ պակաս ճշը-

¹ RSL, 29 հ., III պր., էջ 65—66:

² Հարեթական թեորիայի աշուուալ պրոբլեմներն ու հերթական խըն-
դիրները, Հնտ. երկ. III հ., էջ 76:

տությամբ արտացոլում է իր սպասարկած կուլտուրան»,¹ որ «ժողովրդի հոգեբանությունը հնարավոր է պատկերացնել այն սեմանտիկ փոփոխությունները ուսումնասիրելու հիման վրա, որոնք կան նրա գործադրած լեզվի մեջ»:²

Իբրև օրինակ, վերցնենք դարձյալ Մեյեին: Իր «Niveau social des mots»³ զեկուցման մեջ նա հաստատում է, որ ընտանեկան հարաբերություններ նշանակող անունները կայուն կերպով պահպանում են իրենց հին նշանակությունը, որի պատճառով pater բառի սկզբնական նշանակությունը «ծնող» (celue que engendre) չէ, այլ «ընտանիքի գլխավոր»: Ապա նա ասում է, որ ընտանի կենդանիների հունարեն անունները ոչ սեռի, ոչ էլ տարիքի հատկանիշներ չունեն, որ չափով նրանք ցույց են տալիս հարստության ձև: Ասես ամեն ինչ լավ կլիներ, եթե Մեյեն չպնդեր, որ այդպես է այդ բառերի վաղեմի նշանակությունը: Չէ՞ որ այդ դեպքում պետք է կարծել, որ ընտանիքը սկզբնական սոցիալական ինստիտուտ է, իսկ հարստության հասկացողությունը և, հետևաբար, նաև զուլքային անհավասարությունը նախորդել է կենդանիների ընտանեցման: Սա, իհարկե, այսպես չէ և, հետևաբար, Մեյեի ողջ սոցիոլոգիական հորինվածքը խախտված է: Իսկ ի՞նչու է այդպես պատահել: Որովհետև այդ տերմինները դարձյալ ուսումնասիրվել են պատմական իրադրությունից անջատ, առանց մտածողության սխտեմը նկատի ունենալու. կառուցումները ստեղծվել են լեզվական փաստերի հիման վրա, իբրև այդպիսիների:

Սխալ կլիներ կարծել, թե հնդեվրոպաբանությունը իր արդի վիճակում, իրոք, ընդունել է, իբրև շկուլա, լեզվի տվյալները նյութական կուլտուրայի և հասարակական զարգացման պատմության հետ շաղկապելու անհրաժեշտությունը և միայն, առայժմ քիչ փորձված լինելով նման հետազոտություններում, դժվարանում է միանգամից իրականացնելու դրանք: Սակայն բանն այդպես չէ: Սոցիոլոգիական հետազոտման, նույնիսկ քիչ առաջ ցուցված, թույլ հատկանիշը այնպիսի հարձակումների առիթ ստեղծեց Մեյեի վրա առանձին լեզվաբանների ու լեզվաբանական խմբերի

¹ Սեպիբ, Լեզու, էջ 72 (ուս., անգլ. էջ 234):

² Վանդերիս, Հիշ. աշխ. էջ 245 (Ֆր.): Ճիշտ է, Վանդերիսը վերապահություններ ասում է, որ, հավանաբար, այդ ուսումնասիրությունից աչ մի եզրակացություն չի հաջողվի հանել, որովհետև կհաստատվի, որ դրանք բոլոր ժողովուրդների ընդհանուր տենդենցներն են, որ հատուկ են առհասարակ մարդկային մաքին:

³ Antropologie, XVI 5. № 1—2, էջ 132:

կողմից, որ ի արդարացումն նրա, երևան եկան նրա կողմնակից-
ների հողվածները: Զէ՛ որ ոչ բոլոր լեզվաբաններն են կողմնակից
Վանդրիեսի այն կարծիքին, որ «լեզուն լավ ըմբռնելու համար ան-
հրաժեշտ է այն ուսումնասիրել մարդկային ամբողջ գործունեու-
թյան, մարդու կյանքի հետ կապված»:¹ Կան գիտնականներ, որոնց
կասկածելի, վիճելի կամ նույնիսկ միանգամայն անկարելի է թվում
լեզվի և կուլտուրայի կապը: Այսպես, օրինակ, Սեպիրը, թեև հայ-
տարարում է, որ «լեզվական ձևերն ու լեզվի զարգացման պատ-
մական պրոցեսները վերին աստիճանի արժեքավոր են մտածո-
ղության հոգեբանության մի քանի առավել բարդ ու դժվարին
հարցերը և կյանքում մարդկային ոգու այն զարմացալի, ամենա-
բարդ շարժումը նանաչելու և օգտագործելու համար, որ մենք ան-
վանում ենք պատմություն, կամ պրոգրես, կամ էվոլուցիա»² և «որ
լեզուն գոյություն չունի կուլտուրայից դուրս, այսինքն սոցիալա-
պես ժառանգված պրակտիկ վարժությունների ու գաղափարների
ամբողջությունից դուրս, որոնք բնորոշում են մեր կենսաձևը»,³
սակայն չի համաձայնում ընդունել, որ գոյություն ունի «իսկա-
կան, պատճառական կապակցություն կուլտուրայի ու լեզվի միջև:
Կուլտուրան կարելի է որակել իբրև այն, թե ինչ է անում ու մտա-
ծում տվյալ հասարակությունը: Իսկ լեզուն այն է, ինչպես որ
մտածում են: Դժվար է նշմարել, թե ինչպիսի հատուկ պատճառ-
կան կախումներ կարելի է սպասել փորձի ինվենտարի (կուլտու-
րան՝ իբրև հասարակության կատարած արժեքային ընտրանք) և
այն հատուկ եղանակի միջև, որի օգնությամբ հասարակությունն
արտահայտում է իր ամեն տեսակ փորձը»:⁴ Ուստի նա գտնում
է, որ «ավելի լավ կլինի, եթե մենք լեզվի շարժումն ու կուլտուրա-
յի շարժումը համարենք անհամադրելի, փոխադարձաբար չկապա-
կցված պրոցեսներ»:⁵ Լեզվի զարգացումը նա համարում է «ան-
տեսանելի ու անդեմ շարժում», որին «հատուկ է որոշ մշտական
ուղղություն»,⁶ ընդ որում այդ «շարժումը բոլորովին կապ-
ված չէ բովանդակության փոփոխության հետ, այլ միայն ձևի»:⁷
Սեպիրի համար առավելագույն հետաքրքրություն է ներկայաց-

¹ Վանդրիես, Հիշ. աշխ. էջ 217 (ռուս. հրատ.)

² Սեպիր, Լեզու, էջ 3 (անգլ. III—IV): Ընդգծումս իմն է՝ Վ. Մ.

³ Նույն տեղ, էջ 163 (անգլ. 219):

⁴ Նույն տեղ, էջ 171 (անգլ. 233):

⁵ Նույն տեղ, էջ 234 (անգլ.):

⁶ Նույն տեղ, էջ 185, 183 (անգլ.):

⁷ Նույն տեղ, էջ 171 (անգլ. 238):

նում լեզվի ձևը, իսկ սա, պնդում է նա, «պետք է ուսումնասիրվի անկախ նրա հետ հարակցվող ֆունկցիաներից»:¹ Միայն Սեպիրը չէ այսպես մտածում: Նույն սոցիոլոգ Մեյեն կրկնում է. «յուրաքանչյուր լեզվաբանական հետազոտություն ելակետ պետք է ունենա ձևը... մտածությունից ելնելով լեզուն բացատրելու ջանքը միայն կհանգի լեզվի բուն սիստեմի բեկման ու անդամաղատման, որը հենց իրականություն է հանդիսանում լեզվաբանի համար»:² Որչափով որ առավելագույն հետաքրքրություն է ներկայացնում լեզվի ձևը, նրա հնչյունաբանությունն ու ձևաբանությունը, բավական ավելի պակաս՝ շարահյուսությունը, իսկ դրանց կապը հնդեվրոպաբանների համար մնում է հարցականի տակ, Մեյեն հետևողական է իր տեսակետից, երբ հավատացնում է, որ լեզուն բնորոշվում է արտասանությամբ և քերականությամբ: Այսպես է ասում Մեյեն, այսպես է կրկնում նրա ասածը Վանդրիեսը, որ առաջարկում է լեզվի էությունը պարզելու համար «վերացնել այն ամենը, ինչ զուտ լեզվաբանական չէ լեզվի մեջ և, օրինակ, բովանդակությունը տարբերել իրեն արտահայտող ձևից»:³ Սա նրան պատկերանում է միանգամայն օրինաչափ, որ չափով նա գտնում է, որ «լեզվի էական ու մնայուն մասերը փոփոխվում են այն սկզբունքների ուժով, որոնց հետ մտածողությունը ոչ մի առնչություն չունի»:⁴ Ծիշտ այդպես հասարակական մտածողության ու լեզվի կապը բացասում է Սոսյուրը, որ հարցնում է. «եթե լեզուն քիչ ճշգրիտ ու արժանահավատ տեղեկություններ է տալիս լեզվից օգտվող ժողովրդի բարքերի հաստատությունների մասին, չի՞ կարող արդյոք նա բնորոշել սոցիալական խմբի գեթ մտածողությունը» և պատասխանում է. «այս կամ այն լեզվաբանական խմբի հոգեբանական բնույթը քիչ նշանակություն ունի այնպիսի փաստի համեմատությամբ, ինչպես ձայնավորի անհայտացումն է կամ շեշտի տեղափոխությունը»:⁵

Գերիշխող շկոլան այլանդակվեց—դարձավ ֆորմալիստական դիսցիպլին, որը լեզուն ուսումնասիրում է առավելապես նրա արտաքին կողմից, անշատ այն ամենից, ինչի հետ անխզելիորեն կապված է լեզուն՝ մարդկային հասարակության պատմությունից:

¹ Մեպիր, *Լեզու*, էջ 127.

² RSL, 29 հ., II պր., էջ 60.

³ RSL, 27. հ., II պր., էջ 40.

⁴ Vendryès. *Le langage*, էջ 278 (Ֆր.).

⁵ Saussure, *Հիշ.* աշխ., էջ 310—312 (Ֆր. հրատ.):

մտածողությունից, կուտորայից: Այստեղից էլ բխում է արդի լեզվաբանության բնորոշ գիծը՝ լեզվական երևույթների ծագման լիակատար անտեսումը, որի ուսումնասիրությունը Սեպիրը սիրալիր կերպով հանձնարարում է, ինչպես և այն ամենը, ինչ «ապացուցելիի սահմաններից դուրս է», թողնել «փիլիսոփաներին և բեկտրիստներին»¹:

Սոսյուրը գնում է նույն ուղիով, հանձնարարելով «աչք փակել այն բանի վրա, թե ինչպես է ստացվել տվյալ լեզվի վիճակը... միայն մի կողմ նետելով անցյալը, կարելի է թափանցել խոսողների գիտակցության մեջ: Պատմության ներխուժումը միայն կմոլորեցնի նրան (լեզվաբանին)»² Պատմության վտարումը նա առավել ևս ճիշտ է համարում, որովհետև «ընդհանրապես ասած, հարկ չկա իմանալու այն պայմանները, որոնց մեջ զարգացել է լեզուն»: Դրա վրա չզարմանանք: Չէ՞ որ Սոսյուրը թեզիս է առաջ քաշում, թե «լեզվաբանության միակ և իսկական առարկան լեզվի ուսումնասիրությունն է, որ դիտվում է ինքնին և իր համար» (la langue envisagée en elle-même et pour lui-même)³: Բայց պետք է կարծել, որ Սոսյուրը շատ օրիգինալ է: Նրա տեսակետին համաձայն է, ավա՞ղ, Նաև Մեյլեն՝ սոցիոլոգիական շկոլայի այդ պարագլուխը, որը չի կասկածում, որ «միակ ռեալությունը, որի հետ գործ ունի լեզվաբանը, վավերացված լեզուների համապատասխանություններ են: Համապատասխանությունները նախադրում են ընդհանուր իրականություն, բայց դա մեզ հայտնի չէ: Դրա մասին դադափար կարելի է կազմել միայն անապացուցելի հիպոթեզներով: Հետևաբար, լեզվական համապատասխանություններն էլ հենց գիտական ուսումնասիրության միակ առարկան են»⁴ Սա ինչով չէ Սոսյուրյան թեզիս, այսինքն՝ «la langue envisagée en elle-même et pour lui-même»: Ուստի զարմանալի չէ, որ հնդեվրոպաբան լեզվաբանների մեջ ավելի ու ավելի հաճախ են սկսում ձայներ լսվել ֆորմալիստական ուսումնասիրության դեմ: Նրանցից մեկը հավաստում է. «Համեմատական քերականության ջանքերն ուղղված էին գլխավորապես դեպի հնչյունաբանությունն ու ձևաբանությունը... սեմանտիկան արհամարհում էին: Կարելի է նույնիսկ ասել, որ մեծ մասամբ, երբ առաջարկված ստուգաբան-

¹ Sapir, Հիշ. աշխ., էջ 165 (անգլ.)

² Saussure, Հիշ. աշխ., էջ 117 (ֆր.)

³ Նույն աեղ, էջ 317:

⁴ Meillet, Introduction, էջ 26:

նությունը անբավարար է, կամ անընդունելի, ապա դա հետևանք է սեմանտիկ տվյալների պակասութեան, երբ ձևի ու բովանդակության կապը մնում է չպատճառաբանված»¹

Թերևս ավելորդ կլինի հիշատակել, թե ինչ նշանակութուն է տալիս հաբեթաբանությունը հատկապես սեմանտիկայի, նրա փոփոխականության օրենքների ուսումնասիրությանը, որը բացահայտում է խոսող կոլեկտիվի մտածողութունը, իսկ դրա միջոցով նաև հասարակական հարաբերությունները՝ չեզոք պալեոնտոլոգիան փոխադրում է «ժանրության կենտրոնը ձևերի ուսումնասիրությունից խոսքերի ուսումնասիրության, առհասարակ բառերի, իբրև հասարակական զանազան ստադիալ էպոխաների իդեոլոգիան ուղղակի կրողների վրա, հաշվի առնելով դրանց վերապրուկները»²

Այս առնչությամբ կուղեինք մեջ բերել Ն. Յա. Մառի աշխատություններից գեթ մի օրինակ, թե ինչպես տերմինի վերլուծութայունը իրոք օգնում է լույս սփռելու հասարակության պատմության վրա, որ լուծական են մատնել գրավոր աղբյուրները։ Վերջիններս Ն. Յա. Մառի մի աշխատությունը, գրված 1907 թ., երբ հնդեվրոպաբանների մեջ այնքան տարակուսներ ու քննադատություն հարուցող պալեոնտոլոգիական մեթոդը դեռևս մշակված չէր, բայց երբ Ն. Յա. Մառը արդեն լեզվաբան-պատմաբան էր և կարողացել էր տերմինի հնչյունական թաղանթի տակ բացահայտել նրա ոչ միայն սոցիալական նշանակութայունը, այլև նշանակութայունների հերթափոխությունը, իմաստավորել դրանք, բառանյութը վերածել ամբողջական պատմական աղբյուրի։ Խոսքը վերաբերում է «Դարձյալ «չելեբի» բառի մասին» աշխատությանը, որի ենթավերնագիրն է «Առաջավոր Ասիայի պատմության մեջ քուրդ ժողովրդի ունեցած կուլտուրական նշանակության հարցի շուրջը»³ Մանրաստույգ կերպով վերլուծելով տերմինը և զուգահեռներ անցկացնելով հայերենում, վրացերենում, սլաներենում, ճաներենում և այլ լեզուներում եղած նույն կամ հարակից բառերի հետ, Ն. Յա. Մառը դալիս է այն եզրակացության, որ «չելեբ», «աստված» բառը տեղական բառ է և ոչ թե փոխառյալ։ Նրա ածանցյալ «չելեբի»-ն զանազան ստադիաներում նշանակում է ոչ

¹ Langenhove, Հիշ. աշխ., էջ 31:

² Հաբեթական Թեորիայի ակադեմիալ զորքերմները և հերթական խնդիրները, Ընա. երկ. III հ., էջ 66:

³ ЗВО, XX հ., էջ 97—151:

միայն «աստվածային», այլև մեծատոհմիկ, ականավոր, պարոն, տնատեր, երաժիշտ, պոետ, դրագետ, կիրթ, լուսավորյալ, ազնվադարմ, քաղաքավարի, ազնիվ, շքեղ, պճնասեր և այլն: Ուստի, ասում է նա, առանց ապացույցների պարզ է, որ «բառի մեջ կանոնան ստեղծող ժողովրդի պատմության մի զգալի մասի նստվածքը, այսինքն [այստեղ պետք է նկատի ունենալ աշխատության թվականը՝ 1907 և համապատասխանորեն զնահատել մեր տեսակետից եղած պակաս հստակությունը սոցիալական կարգի որոշման մեջ] վիճելի բառն ստեղծող ժողովուրդը նախ՝ դավանում էր մի կրոն, որը կաղապարվել է հաբեթական աշխարհի հարավային ծայրամասում, սեմականի սահմանագլխին. երկրորդ՝ ներկայացնում էր ցայտուն արտահայտված դասային կազմակերպություն ունեցող ժողովրդի տիպ, բաժանվում էր մի քանի, համեմայն դեպս երկու դասի՝ ազնվազարմների ու հասարակների. երրորդ՝ այս ազնվազարմների մեջ մի ժամանակ իր նշանակությամբ աչքի էր ընկնում այն աստծու անունով կոչվող տոհմը, որի դավանությունը ժառանգաբար կենտրոնացած էր այդ սրբազան տոհմի շրջանում. չորրորդ՝ դավանության հարակցությամբ դրազիտությունը, երգն ու երաժշտությունը կազմում էին նույն ականավոր տոհմի արտոնությունը. հինգերորդ՝ ամեն տեսակետից նման դիրքը ժողովրդի մեջ աստիճանաբար ստեղծում էր... բացառիկ հուշակավորության փառք, իսկ նրա արմատապես դավանական և առհասարակ թեոլոգիական անվան տալիս էր դասային, ընդհանրապես սոցիալական տերմինի և բոլոր բարձր գաղափարների նշանակություն, որոնք ամենուրեք կապվում են նշանավոր դասի հետ. վեցերորդ՝ այն ժողովուրդը, որի խորքում ծավալվում էր այս պատմությունը դրքային աղբյուրների հասանելիությունից դուրս, XIV դարում ամբողջովին ձուլվեց թուրք-սելջուկների հետ, որոնց լեզվի մեջ և՛ մտքրեց «չելեբ» և «չելեբի» երկու բառերը՝ մշակված նախընթաց ազգային հազարամյա երկար պատմությամբ»:

35-ամյա վաղեմությունն ունեցող աշխատությունից բերած այս օրինակը վկայում է, որ տակավին այն ժամանակ էլ Ն. Յա. Մառը շատ ավելի էական արդյունքներ ձեռք բերեց բառանյութը վերլուծելիս, քան մենք այդ տեսնում ենք հնդեվրոպաբանության մեր ժամանակակից փորձերի մեջ: Դրան նա հասավ այն պատճառով, որ նա դուրս էր գալիս մեկ լեզվաընտանիքի սահմաններից, իրեն հետաքրքրող տերմինը նա վերցնում էր հաշվի առնելով նյութական կուլտուրայի և կենդանի կենցաղի պատմությունը,

նկատի ունենալով տերմինի ոչ թե միայն ձևը, այլև նշանակու-
 թյունը, ոչ թե կայուն, այլ փոփոխական նշանակությունը պատ-
 մական պրոցեսի ու հասարակական մտածողության զարգացումից
 ունեցած կախումով՝ կեզվի ուսումնասիրությունը արդարացում է
 ստանում միայն այն ժամանակ, երբ դա բացահայտում է լեզուն
 ստեղծող մարդկային հասարակության պատմությունը, այլ կերպ
 պետք է ընդունել սոսուրյան թեզիսը՝ լեզվի ուսումնասիրությունը
 ինքնին ու իր համար, իսկ այդ նշանակում է լեզվաբանությունը
 վերածել լեզի, այսինքն՝ հարցականի տակ դնել լեզվաբանության
 բուն իսկ գոյությունն իբրև հասարակական գիտություն: Սա հա-
 կանում են նաև առավել առաջադեմ հնդեվրոպաբանները, որոն-
 ցից մեկը դառնությամբ հարց է տալիս. «Լեզվի փաստերը, իբրև
 կոլտուրայի մակարդակի անդրադարձում և իբրև լեզվական կո-
 լեկտիվի սոցիալական կառուցվածքի արժեքավոր վկայություն,
 մեկնաբանելու հնարավորության նկատմամբ կասկածը չի՞ վերաց-
 նում, արդյոք, սահմանված լեզվական համապատասխանություն-
 ների ամեն մի նշանակությունը, մեթոդի անբավարարության խոս-
 տովանություն չէ՞ և հարցականի տակ չի՞ դնում արդյոք, մեր գի-
 տության բուն իսկ նշանակությունը»¹ Նա ճիշտ է շոշափում ցա-
 վոտ տեղը. ոչ թե նյութերի ու գիտելիքների պակասությունը,
 այլ մեթոդն է կանխորոշում հնդեվրոպաբանության անկարողու-
 թյունը՝ դառնալու պատմական, հասարակագիտական գիտություն,
 իզուր չէ, որ Վանդրիեսը՝ թերևս մեկը նրանցից, ովքեր սկեպտիկո-
 բն են տրամադրված դեպի հենց իրենց կիրառած մեթոդը, ա-
 սում է. «Ինքն իրեն թողնված համեմատական մեթոդը երբեմն
 անգործունակ է: Այն ենթադրում է, որ լեզուների զարգացումը
 ընթացել է ճիշտ և հետևողական ճանապարհով... Թեև այն պատ-
 մական հետազոտության շարունակությունն է, սակայն այն (հա-
 մեմատական մեթոդը) անտեսում է պատմությունը, որովհետև օգ-
 տագործում է միայն թեորիական տվյալները, պատմական պրո-
 ցեսը վերցնելով գոհակացրած, հասցված պատճառի ու հետևանք-
 ների կանոնավոր հաջորդականության, զուրկ այն ամենից, ինչ
 կազմում է պատմական պրոցեսի իսկական էությունը՝ բարդու-
 թյունն ու բազմազանությունը: Կարելի է ասել, որ դրանում հա-
 մեմատական մեթոդը ենթարկվում է ճակատագրական անխուսա-
 փելիության. իր տեսադաշտից դուրս թողնելով այն քաղաքական
 ու սոցիալական պայմանները, որոնց մեջ զարգացել է լեզուն,

¹ Langenhove, Հիշ. աշխ., էջ 22—23:

լեզվի նախապատմությունը վերականգնում է լեզվաբանական միջոցներով»¹ Վանդրիեսի համար բոլորովին անվիճելի է դառնում պատմական հարցերի լուծման այս անկարողությունը, երբ գործը վերաբերում է անդիր լեզուներին կամ անգիր էպոսաներին: Սկսյն ժամանակ մենք զո՛հ ենք հուշարձանների բացակայության, զո՛հ ենք նմանապես և մեր մեթոդին, որ արգելք է հանդիսանում մեզ օգնության դիմելու մյուս գիտություններին, որպեսզի լրացնենք լեզվաբանության դոկումենտացիայի բացը»:²

Վանդրիեսը արդեն միանգամայն անելանելի է համարում դրությունը, երբ գործը վերաբերում է համեմատական մեթոդը հասարակական գիտությունների մյուս բնագավառների նկատմամբ կիրառելուն: Իր ուսուցիչ Մեյեի „Les origines indo-européennes des mètres grecs“ աշխատության առթիվ գրած գրախոսականում Վանդրիեսը ասում է. «Համեմատական մեթոդը այդ նոր նյութի վերաբերմամբ կարող է կիրառվել միայն փոփոխվելով: Հարկ չկա հիշեցնելու, թե որքան այն, ինչ կոչվում է համեմատական միֆոլոգիա, փիլիսոփայություն կամ գրականություն, ընդհանուր քիչ բան ունի համեմատական լեզվաբանության հետ: Խոսքերով շխաբենք մեզ և բոլոր այդ դիսցիպլինները չհամարենք ուսումնասիրության ընդհանուր առարկա: Սկսյն գիրքը, որի մեջ Մեյեյն հիմք է դնում մետրիկայի համեմատական ուսումնասիրության, միաժամանակ ցույց է տալիս համեմատական մեթոդի թե՛ հատկությունները և թե՛ նրա կիրառման սահմանափակությունը»:³ Պարզվում է, որ սոցիոլոգ Վանդրիեսի համար լեզվի պատմության, գրականության պատմության, կրոնի պատմության ուսումնասիրման առարկաները տարբեր են, այսինքն՝ դա, ըստ երևույթին, լեզուն է, գրականությունը, կրոնը, իբրև այդպիսիները, և ոչ թե՛ հասարակության իդեոլոգիայի արտացոլումը, որի ուսումնասիրությունը հետաքրքրություն պետք է ներկայացնի Վանդրիեսի համար, քանի որ նա ազդարարում է, թե «լեզուն գերազանցապես սոցիալական երևույթ է»:⁴ քանի որ Մեյեյն հաստատում է, որ «չկա մարդկային ոգու մի այլ արտահայտություն, որտեղ այնքան լրիվ, այնքան նուրբ և այնքան բազմազան կերպով արտահայտվի մարդու ողջ գործունեությունը»:⁵ Ճիշտ է, պետք է ճշմարիտը

¹ Լեզու, էջ 278 (առև.):

² Լեզու, էջ 360 (առև. 282):

³ RSL, 24 հ., II պր., էջ 50:

⁴ Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 13 (առև. 204):

⁵ Մեյե, Ներածություն, էջ 32 (առև., ֆր. 18):

խոստովանել, որ Մեյնն աչք չի փակում այն բանի վրա, որ հնդեվրոպաբանների աշխատություններում լեզուն՝ «մարդու կյանքի արտացոլումը, նրա ոգու արտահայտությունը» ներկայացված է մի փոքր անկենդան: Զէ՛ որ նա հարկադրված է խոստովանելու, որ «պետք է վերցնել հնդեվրոպական յուրաքանչյուր տիպի լեզուների ուսումնասիրությունը, պարզացված սխեմաները, որոնց շահագանցի չարն են գործադրել, փոխարինելով բազմազանությունամբ ու երանգներով (nuances,) որոնք, իրոք, գոյություն ունեն»:¹ Եվ ի՞նչպես նա չընդունի այդ, երբ հնդեվրոպաբանների մեջ ավելի ու ավելի բարձր են լավում այն ձայները, որոնք նշում են լեզվաբանների աշխատանքի միակողմանի ու շատ անբավարար արդյունքները: Օրինակ, սահմանելով «լեզուների մեծ մասի, առանձնապես համաշխարհային նշանակություն ունեցող լեզուների հնչյունաբանական և ձևաբանական ճշգրիտ ու հստակ հարաբերակցությունը, թեկուզ և շարահյուսության ու իմաստաբանության ուսումնասիրությամբ բացահայտորեն հետ մնալով հանդերձ, լեզվաբանները շահագանց հաճախ մոռանում էին, որ այնքան ուշադիր գրանցված փաստերը գոյություն չունեն ինքնին, որ նրանք միայն հատկանիշներ են, որոնք արտացոլում են գաղափարներ: Ուստի, դժբախտաբար, անտեսել են նրանց օգտագործումն, իբրև կուլտուրայի տարրերի, որոնք հասարակության սոցիոլոգիական ուսումնասիրության, մասնավորապես կուլտուրայի և իդեոլոգիայի (comparément intellectuel) ուսումնասիրության համար ավելի արժեքավոր վկայություններ են տալիս, որ նրանք մարդու կամքից անկախ են (Indépendants de l'arbitraire de l'homme)»²

Կարծես թե իրավացի է Ն. Յա. Մաուր, երբ նա չգիտենալով հնդեվրոպաբանի քիչ առաջ հիշատակված ինքնազնահատությունը, գրում էր. «բուն հնդեվրոպաբանների, այսինքն՝ հին շկոլայի մասնագետների շրջանում առաջացան, քիչ է ասել՝ տարակույսներ իրենց ընդունած վարդմի ժամանակից սրբագործված հետազոտական ուղղության ճշտության վերաբերմամբ: Այս թեքումնավոր հնդեվրոպաբանների քննադատությունը անցավ առողջ ինքնաքննադատության սահմաններից, դառնալով որդնակերով, որը նշանակում է լեզվի այսպես կոչված հնդեվրոպական ուսմունքի ներքին քայքայում»³

¹ RSL, 26 հ., III պր., էջ 39.

² Langenhove, Հիշ. աշխ., էջ 23—24.

³ Մայրենի լեզուն՝ կուլտուրական վերելքի հղոր լծակ: Ընտ. երկ. V հ.,

Իսկ հետագա աշխատանքի ի նշախի հեռանկարներ են խոստանում հնդեվրոպաբան լեզվաբանների պարագլուխներն իրենց հնազանդ և հնազանդությունից դուրս եկող հետևորդներին:

Նախ նրանք ընդունում են, որ «դեռ այսօր էլ լեզվաբանության հիմնական պրոբլեմները սպասում են լուծման» (Սոսյուր),¹ որ հետագայում կարելի է միայն «ճշտել արդեն ձեռք բերված արդյունքների մանրամասնությունը, բայց և սրա համար էլ պահանջվում է տեական աշխատանք... որովհետև համարյա չկա մի հարց, որ կարելի լինի համարել լիովին պարզված» (Մեյե),² և, երրորդ, որ «մեր գիտելիքների արդի վիճակում մենք կարող ենք միայն որոշել այն նորմոսությունները, որ հատուկ են յուրաքանչյուր առանձին հնդեվրոպական լեզվի, առանց հավակնելու այդ փոփոխությունների պատճառների ճիշտ պարզելուն» (Մեյե),³ Համառու կրկնական հայտարարությունների պատասխանն այս է. «մեր մեթոդը հաստատապես կարիք ունի բարելավման» (Hermann. Unsere Methode bedarf dringend der Verbesserung),⁴ Եվ Ն. Յա. Մառը հավաստում է, որ «անցյալի իր բոլոր երախտիքներով ու նվաճումներով, որոնք այժմ էլ լուրջ ուշադրություն են պահանջում լեզվի նոր ռամոնքից, բուն հնդեվրոպաբանությունը, իբրև մի ռամոնք կամ թեորիա, որ կառուցված է բացառապես անբավարար լեզվական նյութի հաշվառման վրա, ներկայումս ոչ միայն ասելիք չունի, այլև անելիք չունի»:⁵

Սակայն սա ոչ մի հիմք չի տալիս հաստատելու, ինչպես անում են Ն. Յա. Մառի չափից դուրս կրակոտ աշակերտներից ումանք (ավելի ճիշտ թյուրիմացաբար իրենց այդպես անվանողները), որ հարկ չկա հաշվի նստելու հնդեվրոպական լեզվաբանության հետ, որ կարելի է, թերևս, և պետք է ամբողջովին անտեսել նրան: Նման պրիմիտիվիզմը ընդհանուր ոչինչ չունի Ն. Յա. Մառի իսկական վերաբերմունքի հետ դեպի հնդեվրոպական լեզվաբանությունը: Վերջինիս մեթոդներն ու տրադիցիաները ներկայումս արդելք համարելով լեզվաբանության զարգացման համար, նա ոչ միայն հարգում էր հնդեվրոպական լեզվաբանների գիտելիքներն ու արժանիքները, այլև զգաստ գնահատության էր են-

¹ Saussure, Հիշ. աշխ., էջ 16 (Ֆր.):

² Մեյե, ներածություն, էջ 468 (ռուս., Ֆր. 442),

³ Նույն տեղ, էջ 442 (Ֆր.):

⁴ Hermann, Lautgesetz und Analogie, էջ 6:

⁵ Հաբեթաբանությունը Լեն. Պեա. Համ., Ընտ. երկ., I հ., էջ 161—263:

Քարկում համեմատական լեզվաբանության իր ժամանակի համար առաջադիմական նշանակությունը: Չգոեհկացնելով հնդեվրոպաբանության դասակարգային էության հարցերը և հավասարության նշան շննելով կապիտալիստական հասարակության իդեոլոգիական պատկերացումների սիստեմում գիտության ունեցած դերի և առանձին գիտնականների սուբեկտիվ մտադրությունների ու ձրդտումների միջև, նկատենք, որ իրավացի է Ն. Յա. Մառլ, երբ նա ուշադրություն է դարձնում այն բացառիկ տեղի վրա, որ համեմատական լեզվաբանության մեջ նրա զարգացման բոլոր էտապներում հատկացված է հնդեվրոպական լեզուներին, առանձնապես անցյալի ու ներկայի մեծ ժողովուրդների լեզուներին, և այն համեստ տեղին, որ հատկացված է ուրիշ սիստեմի լեզուներին, մանավանդ եթե դրանք ազգային փոքրամասնությունների կամ գաղութային ժողովուրդների լեզուներն են: Մենք արդեն լսեցինք Մեյլի կարծիքը, որ հնդեվրոպական լեզուները «ամենակարևորն»¹ են, որ «ավելի պակաս հավասարություն գոյություն ունի լեզուների միջև, քան ժողովուրդների. ընդհանուր շափանիշ չկա գնահատելու համար ֆրանսերեն լեզվի և բրետոնական կամ բասկերեն լեզուների մտավոր ու սոցիալական նշանակությունը»:² Մեյլն կանգ չի առնում այն պատճառների պարզաբանման վրա, որոնցով տեղի է ունեցել այդ. նա ուղղակի հավաստում է փաստը իբրև միանգամայն բնական ու անխուսափելի երևույթ: Բայց անարդարացի չլինենք Մեյլի հանդեպ. նա մենակ չէ այդպես մտածում: Վանդրիեսը պարզաբանում է նրանց ընդհանուր միտքը. «Դիցուք,—ասում է նա,— բրետոնացին ցանկանա փրլխսոփայություն մասին տրակտատ գրել բրետոներեն. անշուշտ դա նրան կհաջողվի: Դժբախտաբար, բրետոնացիները, գոնե միայն բրետոներեն խոսողները, ամենևին չեն հետաքրքրվում փրլխսոփայական հարցերով, բայց և փրլխսոփաներն էլ սովորաբար չեն հասկանում բրետոներեն: Մեր բրետոնացուն, թերևս, չկարդան և չհասկանան: Լեզվի նշանակությունը կապ ունի նրանից օգտվողների թվի և կոլտուրայի աստիճանի հետ: Ահա թե ի՛նչու կելտական լեզուները պակաս նշանակություն ունեն, քան ռոմանականներն ու գերմանականները»:³

¹ Meillet, Introduction, էջ 434 (Ֆր.), Հմտ. IX էջը—հնդեվրոպական լեզվաբանությանը ամենալավ ուսումնասիրվածն է և, բացի դրանից, ամենակարևորն է:

² Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, էջ XII:

³ Vendryès, Le langage, էջ 417 (ռուս. 312):

Կարդալով սոցիոլոգ լեզվաբանների այս հայտարարությունները, հիշում ես Ն. Յա. Մառի գրածը 1909 թ. «Քանի դեռ համաշխարհային իրադարձությունների պատմաբանները համառորեն կանգնած են նախասիրած ժողովուրդների պատմություն կերտելու արտոնության տեսակետին... հետազոտման նոր ուղիների ամեն մի ծրագրային ճառ հանդիսանում է մեթոդոլոգիական ճարտասանություն»¹

Զխորանանք նաև այն հարցում, թե ինչու միայն բրետոներեն խոսող բրետոնացիները չեն հետաքրքրվում փիլիսոփայական հարցերով, կամ ավելի ճիշտ՝ թե ի՞նչու նրանք առիթ չունեն հետաքրքրվելու փիլիսոփայական հարցերով, և ի՞նչու մոտ անցյալում գիր ու գրականություն չունեցող որոշ ժողովուրդներ ՍՍՌՄ-ում ոչ միայն հետաքրքրվում են այժմ փիլիսոփայության հարցերով, այլև փիլիսոփայական աշխատություններ են գրում մայրենի լեզվով և ընթերցողներ ունեն։ Ի պատասխան բերենք Ն. Յա. Մառի խոսքերը. «Լեզվի բարբարոսության և մեր դարի լուսավորության կրողը լինելու նրա անկարողության մասին բոլոր խոսակցությունները լուրջ քննադատության չեն դիմանում, և եթե նրանք որևէ բանի մասին վկայում են, ապա վկայում են այդպես արտահայտվողների մակերեսային իրազեկության մասին բրետոնական կամ այդ կարգի հարցերում, որչափով նրանք անկեղծ են խոսում»²

Պարզվում է, որ այս հարցում, թեկուզ և միայն լեզվաբանության համար եվրոպական պետությունների ազգային փոքրամասնությունների և գաղութային ժողովուրդների լեզուների նշանակության հարցում, փոքրամասնություններ ու ժողովուրդներ, որոնք իբրև թե պատմության բնական ընթացքով դատապարտված են բնաջնջման, հաբեթական թեորիան ու հնդեվրոպաբանությունը կանգնած են տրամադծորեն հակադիր դիրքերում։ Ն. Յա. Մառը սովետական պետության ազգային քաղաքականությանը կատարելապես համապատասխան և հիմնված լեզվի անցյալ պատմության ու նրա զարգացման տեղեկությունների վրա հաստատում է, որ «մայրենի լեզուն կուլտուրական վերելքի հզոր լծակ է», ընդ որում ձևով ազգային և բովանդակությամբ սոցիալիստական կուլտուրա-

¹ Ա ն ա ի ո ջ Ս ա ռ ա տ ի դ, Նրուսադեմի գերումը պարսիկների կողմից, IX գիրք, էջ 8:

² Բրետոնական ազգ. փոքր. լեզուն Աֆրեւադիայի լեզուների կապակցությամբ, Ընտ. երկ. IV հ., էջ 205.

յի թեզիսը նրա աշխատություններում հիմնավորում է գտնում լեզվի և մտածողության պատմության կոնկրետ նյութով: Իսկ սոցիոլոգիական շկոլայի գլուխ Մեյեն իր բոլոր աշխատություններում այն միտքն է պաշտպանում, որ «տեղական բարբառները ոչ մի կերպ չեն կարող մրցել մեծ լեզուների հետ: Նրանք չբավոր ազգականներ են, որոնք հաջողություն չեն ունեցել կյանքում»:¹

Սրանից, իհարկե, չի հետևում, որ հնդեվրոպաբանները իրենց հետազոտություններից ամբողջովին վտարել են ազգային փոքրամասնությունների և գաղութային ժողովուրդների լեզուները: Հայտնի են նրանց արժեքավոր աշխատանքները այդ ասպարեզում, բայց նման աշխատանքների նպատակն է ոչ թե այդ լեզուների հետագա զարգացումն ու դրանցով խոսող լեզուների ազգային ինքնադիտակցության վերելքը, այլ նրանք խնդիր են դնում իրենց սոսկ հարստացնել գիտությունը նոր փաստերով, և Մեյեն բաղմիցս ընդդժում է այդ հանգամանքը, ընդ որում նա չի թաքցնում իր խիստ բացասական վերաբերմունքը ամեն տեսակի, նույնիսկ ամենահամեստ փորձերի նկատմամբ, որոնք աշխատում են դարձնել այդ լեզուները իրենց ստեղծողների լուսավորության գործիք: «Այն լեզուն, որին շոշափել է դպրոցը և որից հավակնություն ունեն ստեղծելու ժամանակակից նույնիսկ ամենահամեստ քաղաքակրթության համար պիտանի դործիք, անմիջապես կորցնում է իր հետաքրքրության մեծ մասը գիտնականների համար»², — ասում է նա: «Բարբառները հետաքրքրական են գիտնականի համար միայն նրանց անմիջականության պատճառով, իսկ որչափով նրանք կդասավանդվեն դպրոցում, մեզ համար կկորցնեն իրենց ամբողջ նշանակությունը»:³ Եվ որքան տարբեր կերպով է նայում այդ հարցին հաբեթական թեորիան. «զանազան ազգության այլալեզու զանգվածների գրագիտության հարցը հսկայական կարևորություն ունեցող գործ է ոչ միայն հասարակայնության, այլև գիտության համար»:⁴ Ինչո՞ւ Որովհետև «իր ծագման իմացությունը, ոչ միայն իր ֆիզիկական տեսակի, այլև առաջին հերթին իր հասարակական կեցության, մարդու կողմից ստեղծած նյութական և սոցիալական

¹ Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, էջ 185:

² RSL, 29 հ. II պր., էջ 249:

³ Նույն տեղ, 28 հ. I պր. էջ 34—35:

⁴ Աբխազերեն վերլուծական այբուբենը, Հնտ. երկ. II հ., էջ 225:

իր կուլտուրայի... իրլ եզվի ծագման... հենց այս բոլորի իմացութունը ազատագրում է մարդկութունը»¹

Ավելորդ կլինի ասել, որ ռասայական թեորիան իր ոչ միայն ֆաշիստական մոլեռանդ ձևով, այլև առաջին հայացքից ավելի անմեղ՝ կերպարանքով սկզբունքային և մոլեգին հակառակորդ գտավ՝ հանձին հաբեթական թեորիայի։ Դեռևս իր վաղ շրջանի աշխատություններում Ն. Յա. Մառը պայքարում էր կուլտուրայի և լեզվի տարբերությունները բնածին և ոչ թե պատմականորեն դասավորված պատճառներին վերագրելու մտայնության դեմ, ռասայական թեորիան անվանելով «միջնադարյան մտածողության մնացուկ»։ Նա ասում է. «ցեղի և ազգի մաքրությունը, արյան մաքրությունը իդեալիստական պատրանք է, մեկուսացած լինել ցանկացող դասակարգերի, իշխանությունը զավթողների հազարամյա տիրապետության արդյունք։ Մեկուսի ռասայական կուլտուրաներ չկան այնպես, ինչպես չկան ռասայական լեզուներ»²

Հնդեվրոպական շկոլան բացասում է ռասայի և կուլտուրայի, ռասայի և լեզվի կապը։ Ժամանակակից հնդեվրոպաբանները, իհարկե, հեռու են այն պնդումներից, որ մենք կարդում ենք, օրինակ, Ռենանի մոտ. «Յուրաքանչյուր լեզվաբնականից առանց տատանումների ու ջանքերի բխել է յուրաքանչյուր ռասայի ոգուց»³։ Ոչ ոք բացահայտորեն չի ասում, բացի նույն Ռենանից, որ «մինչդեռ ազնվազարմ ռասաները բարձրանում են մինչև կուլտուրայի գագաթը, ստորին ռասաները կանգ են առել ներքև, հովիտներում, որտեղ գտնվում է մարդկության օրրանը... կատարելագործման չենթարկվող ժողովուրդները գտնվում են հավիտենական մանկության մեջ, ասես իբրև վկաներ այն բանի, ինչ կար մարդկության առաջին օրերին»⁴։ Ընդհակառակը, այժմ բոլորն են համաձայն այն բանին, որ «ռասայի և լեզվի սահմանները երբեք ճշտորեն չեն զուգադիպում»⁵, որ «կարելի է պատկանել զանազան ռասաների և խոսել մի լեզվով, կամ խոսել զանազան լեզուներով

¹ Ազգային փոքրամասնության ուսումնասիրության նշանակությունն ու դերը գավառագիտության մեջ. Ընտ. երկ. I հ., էջ 233.

² Ազգային փոքրամասնության ուսումնասիրության նշանակությունն ու դերը գավառագիտության մեջ. Ընտ. երկեր I հ., էջ 241.

³ Renan, L'origine du langage, էջ 94.

⁴ Նույն տեղ, էջ 67.

⁵ Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, էջ 72.

և օգտագործել միևնույն անոթը»¹ Ճիշտ է, այս խոսքերով չի ժխտվում լեզվի ու ռասայի կապի բուն իսկ սկզբունքը, այլ միայն հավասարվում է առկա լեզուներում լեզվական, անտրոպոլոգիական և կուլտուր-պատմական առանձնահատկությունների շղուգադիպման փաստը: Բայց բանը խոսքերը չեն, այլ փաստերը: Իսկ փաստերն այն են, որ որչափով բոլոր հնդեվրոպաբանները ընդունում են նախալեզուն, որից իբր հետագա զարգացման կարգով ծագում է առանձին լեզվաընտանիքը, լեզուներն ու բարբառները, ընդունում են նաև լեզվական սիստեմների ներփակվածությունը և խոսում են այս կամ այն ժողովրդի ու լեզվի տիպի էթնիկական ցեղային մաքրության մասին, ապա իրոք լեզվի ռասայական ծագման նրանց բացասումը կատարվում է սոսկ խոսքերով: Հիրավի, Սոսյուրը ուղղակի ասում է. «Այն փաստը, որ հնդեվրոպական լեզուները կազմում են մի ընտանիք, ստիպում է մեզ եզրակացնելու այն սկզբնական էթնիկական միասնության մասին, որ ժառանգաբար հաղորդվել է ներկայումս այդ լեզուներով խոսող բոլոր ժողովուրդներին»²

Մեյեն համառորեն ժխտում է հնդեվրոպական ռասայի գոյությունը, բայց ընդունում է հնդեվրոպական ժողովուրդ, ավելի ճիշտ՝ նախաժողովուրդ. «Լեզուն այնքան միասնական է, ինչպես այն, որ սահմանվում է վավերացված լեզուների միջև եղած համապատասխանություններով, ենթադրում է բավական երկար ժամանակամիջոցում մի ժողովրդի գոյություն, որը որոշակի միասնություն է ներկայացնում... Ոչ մի բան իրավունք չի տալիս խոսելու հնդեվրոպական ռասայի մասին, բայց անկասկած գոյություն է ունեցել հնդեվրոպական ժողովուրդ, անհայտ է՝ որոշակի ո՛րտեղ և ե՛րբ»³ Իսկ Ն. Յա. Մառը պնդում է, որ «Ֆիննական, իրանական, թուրքական միասնական ցեղային բնություն և միաբնությամբ նրա ստեղծած կուլտուրան չի կարող գոյություն ունենալ, ինչպես գոյություն չունի նման հնդեվրոպական ցեղային կուլտուրա»⁴ Բայց ահա, երբ Մեյեն սկսում է խոսել այդ հնդեվրոպական ժողովրդի կամ նախաժողովրդի մասին, ակամայից սկսում են կասկածել, որ «ժողովուրդ» անվան տակ, որպես դի-

¹ Vendryés, La langue, էջ 359 (ռուս. էջ 278):

² Saussure, Հիշ. աշխ., էջ 306:

³ Meillet, Introduction, էջ 405 (ֆր.):

⁴ Եվրոպայի նախապատմական բնակչության ճացունքներից, տոհմական կամ դասակարգային, առևտրական լեզվի և աստվածաբանության մեջ, Ընտ. երկ. V հ. էջ 314:

մակի, թարնւած է ռասան: 1928 թ. փետրվարի 18-ին Société de linguistique-ի նիստում Մեյնն հանդես եկավ մի հաղորդումով, թե՛ լիակատար համապատասխանություն գոյություն ունի հնդեվրոպական ժողովրդի սոցիալական կարգի և համահնդեվրոպական լեզվի, ուղղակի ասենք՝ նախալեզվի կառուցվածքի միջև: Մեյնն հաստատում է, որ համահնդեվրոպական լեզվի մեջ կան մեծ քանակությամբ անոմալիաներ, որոնք այնուամենայնիվ գետնի վրում են խիստ և հստակորեն որոշակի կատեգորիաների մեջ, իսկ, օրինակ, թուրքերենում նման անոմալիաներն ու ինքնուրույն լեզվաբանական ձևերը չափազաց քիչ են: Ի՞նչու Որովհետև հնդեվրոպական արիստոկրատիայի համար բնորոշ է նոր տերիտորիաներ նվաճելու և ենթարկելու ձգտումը, որտեղ յուրաքանչյուր առաջնորդ ուզում է միանգամայն անկախ լինել, որտեղ նա ձգտում է տեր լինել (բայց, ըստ երևույթին, այդ դեպքում նա դուրս չի գալիս թույլատրված ինքնուրույնության սահմաններից): Եվ սա պատմություն է: Եվ սա մաքուր գիտություն է քաղաքականությունից դուրս, ինչպես այդ պնդում է Մեյնն, հաբեթական թեորիան կշտամբելով գիտությունը քաղաքականության հետ խառնելու գիտական աշխատանքի համար կործանարար մտայնության մեջ: Ն. Յա. Մաուր առարկում է. հնդեվրոպաբանների աշխատություններում նույնպես քաղաքականություն կա, բայց կեղտոտ քաղաքականություն: Այս հնդեվրոպական ժողովրդից կամ հնդեվրոպական նախաժողովրդից շատ ուղիղ ճանապարհ է ձգվում դեպի բարձրագույն արիական ռասան: Եվ ի՞նչ ժողովրդի, ի՞նչ ազգի մասին կարելի է խոսել այն էպոխաներում, երբ կաշմվում էին հնդեվրոպական լեզուները:

Հնդեվրոպաբաններին առհասարակ ոչ մի կերպ չի հաջողվում հաղթահարել ազգության հարցը: Իր բնությամբ լինելով հակապատմական, հնդեվրոպական շկոլան ոչ մի կերպ չի կարողանում ազգությունը՝ այդ պատմական կատեգորիան տեղավորել ժամանակի, տարածության, պատմական իրադրության մեջ: Բացի դրանից, համարյա ամեն մի լեզվաբան յուրովի է որոշում, թե ի՞նչ է ազգությունը և երբեմն հասնում է կուրյոզների: Սեպիբը կարծում է, որ «ազգությունը ընդարձակ միավորում է նախ և առաջ ըստ էմոցիոնալ հատկանիշների»,¹ իսկ Սոսյուրը կարծում է, որ «ազգությունը առավելագույն չափով բնորոշվում է լեզվով»:² Մեյնն

¹ Sapir, Language, էջ 227, ծան. 1:

² Saussure, Cours de linguistique générale, էջ 46:

հաստատում է, որ «ազգութիւնը կապված չէ որևէ նյութական բազայի (soutien matériel), նույնիսկ լեզվի հետ: Ազգութիւնն պատկանելութիւնը զգացմունքի ու ցանկութեան բան է: Բայց և այնպէս լեզուն առաջին ամենացայտուն ու ամենից ակներև նշանն է, որով տարբերվում է ազգը»:¹ Ճշմարտութեան ամենից մոտիկ է, ինչպէս նրա հետ հաճախ է պատահում, Վանդրիեսը, որը, ինչպէս միշտ, զգուշութեամբ այն ենթադրութիւնն է անում, որ «ազգային առանձնահատկութիւնները այնպէս, ինչպէս և լեզուները, ըստ երևութիւն, հետևանք են և ոչ թե պատճառ»:² Իսկ Ն. Յա. Մառը դեռևս 1918 թ. հիշեցնում էր, որ «էր խանգարի իմանալ, որ ազգութիւնը ոչ մի իմաստով սկիզբ չէ և ոչ էլ նպատակ, այլ մի էտապ, անցումային աստիճան մարդկութեան զարգացման մեջ»:³

Հակառակ հնդեվրոպաբանութեան, որը, ինչպէս մենք տեսանք, իր հետազոտութիւնները սահմանափակում է ուսումնասիրելով «լեզվաբանութեան միակ ոեւալ օբեկտը՝ արդեն կազմված լեզվի նորմալ ու կանոնավոր կյանքը»:⁴ հաբեթական թեորիան հետաքրքրվում է լեզվի կազմավորումով, նրա ծագումով այնչափ, որչափ նա հետաքրքրվում է կազմավորված լեզվի կյանքով. «առանց լեզվի ծագմամբ հետաքրքրվելու որևէ լեզվաբանութիւն չի կարող լինել. լեզվի ամեն մի ուսմունք ենթադրում է այս կամ այն դրական վերաբերմունքը այս հարցին, լեզվի ծագման այս կամ այն կոնցեպցիայի, և միայն այն ժամանակ առանձին լեզուներով հատուկ խորացած զբաղմունքները կարող են արդյունավետ լինել: Եվ որքան ճիշտ է դրված և, իհարկե, որքան ավելի ու լավ է լուսաբանված լեզվի ծագման հարցը, այնքան ավելի արդյունավետ ու առհասարակ բովանդակալից է դառնում լեզվի ուսմունքը, նմանապէս և լեզուների փոխհարաբերութեան վերաբերյալ ընդհանուր պատկերացումը»:⁵

¹ Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, էջ 78.

² Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 217 (առա. 218).

³ Կովկասի ազգաբնակչութեան ցեղային կաղմը, КИПС-ի աշխատութիւններ, II պր., էջ 27, ծան.:

⁴ Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 105.

⁵ Հաբեթական թեորիա, Ընտ. երկ II հ., էջ 69: Հմմտ. լեզուն և արդիականութիւնը, Известия ГАИМК, 60 պր., էջ 7. Այն լեզվաբանը, որ երևա է դարձնում լեզվի ծագման պրոբլեմը գնելուց իբրեւ առաջին հերթի իր գործը թեորիական օրոնութեան մեջ, զբաղում իսկ իրեն հանում է լեզվաբանների շարքից:

Իսկ հնդեվրոպական լեզվաբանությունը մերժում է լեզվի ծագման բուն հարցադրումը, համարելով այդ ոչ գիտական և, լավագույն դեպքում, ոչ կարևոր: Սա իր ցայտուն արտահայտությունն է գտել այն փաստի մեջ, որ Société de linguistique de Paris հատկապես հիշատակել է իր կանոնադրության մեջ, որ նա իր աշխատանքների ծրագրից հանում է լեզվի ծագման հարցը:¹

Այս դրույթի հետ համաձայնում են հնդեվրոպական լեզվաբանները: Սոսյուրը ասում է. «Ոչ մի հասարակություն չգիտի և երբեք չի ճանաչել լեզուն այլ կերպ, քան նախընթաց սերունդների ժառանգություն, որն ընդունվում է այնպես, ինչպես նա կա: Ահա թե ի՛նչու լեզվի ծագման հարցը այն նշանակությունը չունի, որ նրան սովորաբար վերագրվում է: Այս հարցը շարժե նույնիսկ դեռ:»² Վանդրիեսը ավելացնում է. «Երբ ասում են, թե լեզվի ծագման պրոբլեմը լեզվաբանությանը չի վերաբերում, դա մշտապես զարմանք է հարուցում, սակայն դա ճշմարտություն է...»³ Լեզվի ծագման պրոբլեմը մնում է լեզվաբանի իրավասությունից դուրս»,⁴ որովհետև այդ պրոբլեմը «ոչ մի բավարար լուծման չի ենթարկվում»:⁵

Նույն մտքերն ենք գտնում լեզվի ուսումնասիրության ներածական գրքերի ու դասընթացների մեջ: Այսպես, օրինակ, Palmer-ը ճիշտ է, վերապահություն անելով, որ դա իր անձնական կարծիքն է (մենք տեսանք, որ այդ այդպես չէ), գրում է. «Լեզվի ծագման վերաբերյալ դատողությունը լեզվաբանության էական մասը չէ, ինչպես մենք այն հասկանում ենք, այն չափով, որքան և ֆիզիկոսները կոշված չեն կառուցելու նյութի ծագման թեորիաները»:⁶ Հնդեվրոպաբանության արդի վիճակը նկարագրող մյուս աշխատության մեջ լեզվի ծագման հարցը առհասարակ բաց է թողնված, որովհետև լեզվի սկզբնական կազմավորման (original

¹ Այս առթիվ Iespersen իրավացիորեն նկատում է. «Երբ խոսքը գրեթե ամբողջությամբ (լեզվի ծագման և լեզվի ապագայի) կարող են մեկնաբանվել գիտական ոգով, նրանք չպետք է մնան բացառապես դիլեմաների ճամբար» (Iespersen, Հիշ. աշխ., էջ 96):

² Saussure, Հիշ. աշխ., էջ 105 (Ֆր.):

³ Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 6 (ռուս. 19):

⁴ Նույն տեղ, էջ 8 (ռուս. 21):

⁵ Նույն տեղ, էջ 366 (ռուս. 234):

⁶ Palmer, An introduction to modern linguistics, Լոնդոն, 1934, էջ 9:

language making) դարաշրջանը առմիշտ թաքնված է նախապատմական իրադարձությունների խավարում»¹

Նման ագնոստիկ դատողությունները, իհարկե, չեն նշանակում, որ հնդեվրոպական լեզվաբանները իրենց կարծիքը չունեն լեզվի ծագման մասին, որ նրանք երբեք չեն արտահայտվել այդ հարցի առթիվ և չեն արտահայտվում: Իհարկե, ո՛չ: Նրանք առաջադրում են մի շարք հիպոթեզներ, նույնիսկ պաշտպանում են իրենց կոնցեպցիաները, բայց զգալով այն հողի անհաստատությունը, որի վրա պետք է կոխեն, ավելի զգուշավոր են համարում շրջանցել նրան կողմնակի ճանապարհով, եթե ոչ ամբողջովին հեռանալ նրանից:

Նս, իհարկե, կանգ չեմ առնի այնպիսի, մեղմ արտահայտված, անլուրջ դրույթների վրա, ինչպես են Iespersen-ի մտքերը, որ ենթադրում է, թե «լեզուն առաջացել է իբրև զվարճություն, երբ աշխատանքից ազատ ժամերին խոսքի օրգանները մարդում էին այսպիսի սպորտով»² կամ նրա լիրիկ դատողությունների վրա, որ «լեզուն ծնվել է մարդկության ումանտիկ շրջանում (counting days of the mankind). լեզվի առաջին տարրերը ես ինձ պատկերում եմ իբրև ինչ որ միջին բան տանիքի վրա կատվի տված գիշերային համերգների և սիրահարված սոխակի ներդաշնակ երգի միջև»³ Վանդրիեսը, որ չնայած իր պնդումին, թե լեզվաբանի համար անթույլատրելի է զբաղվել լեզվի ծագման հարցերով, շարադրելով իր հայացքները այս հարցի առթիվ, շատ բանում կանգնած է ճիշտ ուղու վրա: Նա այսպես է բնորոշում հընչունական լեզվի առաջացման պայմանները. «լեզուն գոյացել է հասարակության ընդերքում և ծագել այն օրը, երբ մարդիկ պահանջ զգացին հաղորդակցության», և այն ժամանակ, երբ «մարդկային ուղեղը բավականաչափ զարգացած էր լեզուն օգտագործելու համար»⁴ Բայց Վանդրիեսը կանգ է առնում կես ճանապարհին, պատասխան չտալով այն հարցին, թե ի՞նչի հետևանք էր մարդկանց հաղորդակցության պահանջը, ի՞նչու առաջացավ այդ հաղորդակցության հասարակական անհրաժեշտությունը: Նա, Ռե-

¹ W. L. Graf, Language and languages, 1932. Քաղված է բոս Ս. Լ. Բիթսովսկայայի գրախոսության «Լեզու և մտածողություն» ժողովածուից, III—IV պր., էջ 331:

² Iespersen, Հիշ. աշխ., էջ 433:

³ Նույն տեղ:

⁴ Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 13 (առև. 201): Հմմտ. Ռենանի մտաբերչաբով որ լեզուն մաքի արտահայտման ձևն է և արտաքին թաղանթը, լուղուն ու միտքը պետք է առաջանային միաժամանակ: (Հիշ. աշխ., էջ 92):

նանի և հետագա մի քանի լեզվաբանների նման, հակամետ է կարծելու, որ լեզուն սքանչելի պարզ է կամ մարդու ֆիզիկական բնության հատկությունը: Նա մերժում է լեզվի պատկերացումը իբրև Պրեհալական գոյության, որ զարգանում է անկախ մարդուց և հետապնդում իր սեփական նպատակները»:¹

Ընդհակառակը, նա պնդում է, որ «լեզուն գոյություն չունի անկախ նրանցից, ովքեր մտածում ու խոսում են»:² Բայց սա պատասխան է ենթադրում այն հարցին, թե ի՞նչն է բնորոշում մտածողության զարգացումը, որի անդրադարձումը նա համարում է լեզու: Վանդրիեսը պատասխան ունի. «լեզվի պատմությունը... թույլ է տալիս սահմանելու սոցիալական զարգացման որոշ ազդեցությունը մարդկանց մտածողության վրա»:³ Բայց այստեղ նոր հարց է ծագում. իսկ ի՞նչն է բնորոշում այն, ինչ Վանդրիեսը անվանում է «*evolution social des hommes*»: Այս էվոլյուցիայի ո՞ր փուլը և ի՞նչ հանգամանքների բերմամբ կյանքի կոչեց հնչյունական լեզուն: Եվ այստեղ Վանդրիեսը ի վիճակի չէ պատասխան տալու. նա տուտանվում է լեզվի ծագման վերաբերյալ գոյություն ունեցող բազմաթիվ հիպոթեզներից մեկի շրջանակում:

Հարկ է զգացվում այստեղ ևս համաձայնելու Ն. Յա. Մառի խոսքերի հետ: Թեկուզ և առանձին հնդեվրոպական լեզվաբանների աշխատություններում դրական դատողություններ կան լեզվի ծագման մասին, բայց դրանք բոլորը թռուցիկ են, չեն կազմում նրանց լեզվաբանական աշխարհայացքի կենտրոնը, կամ մինչև խորքը թափանցված են տարակույսի և իրենց անկարողության միանգամայն ճիշտ գիտական ըմբռնման ոգով»:⁴

Հաբեթական թեորիան այլ կերպ է մոտեցել լեզվի ծագման հարցին: Նա լեզվի ծագման պրոբլեմը չի անշատում այդ վերնաշենքային կատեգորիաների ծագման, հասարակության լինելիության պրոբլեմից: Լեզվի նոր ուսմունքը մարդկային հասարակության ծագումը հարուցող պատճառները գտնում է նյութական կյանքի պայմաններում:

Իսկ ե՞րբ կարող էր առաջանալ մարդկային լեզուն: Այն ժամանակ, երբ նրա պահանջն առաջացավ և երբ առկա էին նրա

¹ Նույն տեղ, էջ 420 (ուսու. 323),

² Նույն տեղ, էջ 417.

³ Նույն տեղ, էջ 414 (ուսու. 318),

⁴ «Լեզվաբանություն և մատերիալիզմ» յոդովածուի առաջաբանը, Ընտ. երկ. II հ.:

ժագման նախադրյալները, որչափով որ «մարդկությունը մշտապես միայն այնպիսի խնդիրներ է դնում, որոնք նա կարող է լուծել, որովհետեւ մոտիկից քննելիս միշտ պարզվում է, որ խնդիրն ինքը ծագում է միայն այն ժամանակ, երբ նրա լուծման նյութական պայմաններն արդեն գոյություն ունեն, կամ, գեթ գտնվում են լինելիության պրոցեսում»:¹

Իսկ ե՞րբ են նյութական պայմանները կյանքի կոչել մարդուն, իբրեւ մտածող և խոսող էակի: Սրան մենք ունենք հստակ պատասխան. «աշխատանքն է ստեղծել մարդուն»:² Աշխատանքը մարդկային հասարակության սպեցիֆիկան է, նա այն է, ինչը նրան տարբերում է կենդանական աշխարհից, որից դուրս է եկել մարդը. «աշխատանքի միջոցների գործածությունն ու ստեղծումը, որ թեև իրենց սաղմնային ձևով հատուկ են որոշ տեսակի կենդանիներին, կազմում են մարդկային աշխատանքի առանձնահատուկ կերպով բնորոշ գիծը»:³

Աշխատանքի պրոցեսում «կազմավորված մարդիկ հասան այն բանին, որ նրանք պահանջմունք զգացին որևէ բան ասել միմյանց: Պահանջմունքը իր համար ստեղծեց օրգան. կապկի անզարգացած կոկորդը բարեփոխվում էր դանդաղորեն, բայց անշեղ կերպով, ելեէջների աստիճանական ուժեղացումով, և բերանի օրգանները հետզհետեւ վարժվեցին մեկը մյուսի հետևից արտասանել հոդորոշ ձայներ»:⁴ Համարյա բոլոր հնդեվրոպաբանները ընդունում են այն դրույթը, որ լեզուն առաջացել է հաղորդակցման անհրաժեշտությունից: Թերևս, միայն Iespersen-ն է բացասում այս, գտնելով, թե «կատարելապես կարելի է, որ լեզուն առաջացած լինի պատահաբար, ախորժելի, իսկ թերևս, և ուղղակի տարօրինակ ձայներ հանելով իրեն և ուրիշներին զվարճացնելու համար խոսակցական օրգանները օգտագործելու հետևանքով»:⁵

Մառը ապացուցում է, որ «հնչյունական լեզուն առաջացել է նյութական կուլտուրայի զարգացման որոշակի աստիճանի վրա միայն, որովհետև մինչև արտադրության արդեն մշակված ու կատարելագործված գործիքի ստեղծումը հնչյունական լեզու չկար և

¹ Կ. Մ ա բ ջ ա, Ընտիր աշխատություններ, I հ. էջ 270.

² Զ. Է ն դ ե լ ս, Աշխատանքի դերը կապկի մարդացման պրոցեսում, Կ. Մ ա բ ջ ա և Ֆ. Է ն դ ե լ ս, Երկեր, XIV հ., էջ 452.

³ Կ. Մ ա լ ի ջ ա, Կապիտալ, I հ., էջ 121, 1935 թ.

⁴ Զ. Է ն դ ե լ ս, Աշխատանքի դերը կապկի մարդացման պրոցեսում, Կ. Մ ա բ ջ ա և Ֆ. Է ն դ ե լ ս, Երկեր, XIV հ., էջ 455.

⁵ Iespersen, Հիշ. աշխ., էջ 437.

չէր կարող լինել¹։ Հնչյունական լեզուն, իբրև հաղորդակցման գերիշխող, իսկ այնուհետև համատարած ձև համեմատաբար ուշ հանդես եկավ փոխարինելու երկարատև ժամանակամիջոցում իրեն նախորդած ձեռնալեզվին, որը նույնպես անցել է զարգացման մի շարք ստադիաներ, մինչև որ իր հնարավորութուններով բավարարել է հաղորդակցության պահանջները²։

Պալեոնտոլոգիական անալիզի մեթոդով բացահայտելով բառերի նշանակության փոփոխության պատմությունը, լեզվի փաստերը ղուգադրելով հնագիտական և ազգագրական տվյալների հետ, Ն. Յա. Մառը սահմանում է մարդու պատկերացման շրջանը նրա պատմության զանազան էտապներով, իր հետևություններով հաստատելով, որ «բոլոր դադափարները փոխ են առնված փորձից, իրականության ճիշտ թե աղճատված արտացոլումն են»³։ Լեզվի պատմությունը անխզելիորեն կապված է մտածողության պատմության հետ, իսկ մտածողությունը, ինչպես և լեզուն, «սուվերեն ու անսահմանափակ է իր ունակության սաղմերով, իր կոչումով, իր հնարավորություններով, իր պատմական վախճանական նպատակով, բայց նա սովերեն չէ ու սահմանափակ է ըստ առանձին իրագործման ըստ այս կամ այն ժամանակում տվյալ իրականության»⁴, որչափով որ «գիտակցությունը երբեք չի կա-

1 Ինչու այնպես դժվար է դառնալ լեզվաբան-տեսաբան, Ընտ. երկ., II հ., էջ 408։

2 Հմմտ. Van Ginneken, „La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité «Փրանսիական ազգագրագետներն ու հոգեբաններն այժմ համամիտ են այն բանում, որ շարժուձևերի լեզուն նախորդել է հնչյունականին» (էջ 99) և նրա մեջ բերած ֆիզիոլոգ V. Negus-ի կարծիքը (Thèmeckanisme of the laryngs, Լոնդոն, 1929), «կոկորդը բավականաչափ չարգանալուց երկար ժամանակ առաջ շարժուձևերի լեզուն հավանաբար ծառայում էր մարդու ամեն մի պատկերավոր բան արտահայտելու համար (tout ce qui est representation)։ Միայն ժամանակի ընթացքում հնչյունական լեզուն փոխարինեց շարժուձևերի լեզվին, սակայն ոչ թե դուրս մղելով նրան, այլ միայն երկրորդական դեր հատկացնելով» (նույն տեղ)։

3 Ֆ. Էնգելս, «Անտի-Դյուրինգի» նախապատրաստական աշխատանքներից. Կ. Մ ա Ր Զ Ե և Ֆ. Էնգելս, Իրկեր, XIV հ., էջ 347։ Հմմտ. Ռենանի խոսքերը. «առաջին մարդկանց լեզուն ուրե՛ է չափով բնության արձագանքն էր մարդկանց գիտակցության մեջ»։ Հիշ. աշխ., էջ 136։

4 Ֆ. Էնգելս, Անտի-Դյուրինգ, Կ. Մ ա Ր Զ Ե և Ֆ. Էնգելս, Իրկեր XII հ., էջ 87։ Այս առնչությամբ արժե հիշատակել Ռենանի խոսքերը. «սկսած իր հանդես գալու մոմենտից լեզուն նույնքան կատարյալ էր, որքան և իր արտացոլած մարդկային միտքը, բայց նրա անհատակ և ասես միմյանց հետ շաղկապված մասերը սպասում էին երկար ժամանակի իրենց լրիվ զարգացման

րող այլ բան լինել, քան գիտակցական կեցութիւն, իսկ մարդկանց կեցութիւնը նրանց կյանքի ռեալ պրոցեսն է»¹ Բայց հասարակական կեցութիւնը փոփոխական է, լի է դիալեկտիկական հակասութիւններով ու պայքարով, իսկ «մարդիկ, զարգացնելով իրենց նյութական արտադրութիւնը, իրենց նյութական հաղորդակցութիւնը, տվյալ իրականութեան հետ միասին փոփոխում են նաև իրենց մտածողութիւնն ու իրենց մտածողութեան արդունքները»² Ուստի և լեզուն, ինչպես և մտածողութիւնը, պատմական փոփոխիկ կատեգորիա է, և այն հարցին, թե ի՞նչ է լեզուն, փոխանակ վանդրիեսի ֆորմալիստական ձևակերպման, թե «լեզուն... նշանների սիստեմ է»³, կամ «հոգեկան ու ֆիզիոլոգիական եղանակների ամբողջութիւն, որ մարդն օգտագործում է խոսելիս»⁴, կամ Սեպիրի մետաֆիզիկ բնորոշման, որի կարծիքով լեզունները ոչ այլ ինչ են, «քան անտեսանելի ծածկույթներ, որ վարագուրում են մեր հոգին և կանխորոշված ձև տալիս նրա ամեն մի սիմվոլիկ արտահայտութեան»⁵ Ն. Յա. Մառը պատասխանում է. «դժվար է բնորոշում տալ, որովհետև լինելով նյութական փոփոխման բազայի, արտադրութեան, կամ նրանից անխզելի կամ նրան մոտիկից հարող վերնաշենքային ֆակտորի, սոցիալական կառուցվածքի ստեղծագործութիւն՝ լեզուն նմանապես պատմական արժեք է, այսինքն առանց հրեշալոր անսխորոնիզմի չի կարելի տալ նրա ոչ իդեոլոգիական, ոչ էլ տեխնիկական միասնական բնորոշումը... փոխվում էր լեզվի ֆունկցիան, փոխվում էր լեզվի սպասարկած տարածութիւնը, փոխվում էր ներքին կարգի ընդգրկման ծավալը՝ որակված առարկաների քանակը, փոխվում էր խոսակցական արտադրութեան գործիքը, փոխվում էր նրա պրոցեսը և այլն»⁶

Համարձ «Հիշ. աշխ., էջ 119) և նրա պարզաբանումը, որ «հաստատելով, որ նախնադարյան լեզուն ունի ր այնպիսի տարրեր, որոնք անհրաժեշտ էին նրա ամբողջութեան համար, մենք հեռու ենք այն ենթադրութիւնից, որ ավելի ուշ ժամանակների մեխանիզմը նրանում արդեն գտնվում էր զարգացած վիճակում։ Նրանում կար ամեն ինչ. բայց անհասակ ու անբաժան (confusément et sans distinction)։ Միայն ժամանակն ու մարդկային մտքի զարգացումը կարողացան անդամազատում կատարել այդ խառնակ սինթետիկ մեջ, յուրաքանչյուր տարրին հատկացնելով իր առանձին տեղը...» Հիշ. աշխ., էջ 112:

¹ Կ. Մարքս և Ֆ. էնգելս, Նրկեր, IV հ., էջ 16:

² Նույն տեղ, էջ 17:

³ Vendryés, Հիշ. աշխ., էջ 8 (ռուս. 21):

⁴ Նույն տեղ, էջ 285 (ռուս. 217):

⁵ Sapir, Հիշ. աշխ., էջ 237:

⁶ Լեզուն և գիրը, Ընտ. երկ. II հ., էջ 357:

Ն. Յա. Մառը, հակառակ հնդեվրոպաբանների ճնշող մեծամասնության կարծիքի, ժխտում է, որ մշակված, հոգորոշ հնչյունը՝ ֆոնեման հնչյունական լեզվի սկզբնական ձևն է: Լեզվաբանական պալեոնտոլոգիան բացահայտում է, որ հնչյունական լեզուն սկսվել է խառն, անհոգորոշ հնչյունական կոմպլեքսներից, այսպես կոչված, լեզվաբանական տարրերից, որոնց թիվը Ն. Յա. Մառը էմպիրիկ կերպով սահմանում է չորս՝ հակայական թվով հետագա տարատեսակներով... Սկզբում պարզ հնչյուններ չկային էլ, ինչպես չկային նաև անմիջականորեն նրանց նախորդող բաղկացուցիչ դիֆուզորդներ, այլ կային դիֆուզայիններ իրենց սկզբնական դեռևս շանդամադատված բարդությամբ, որոնք առաջինը ազդանշան հանդիսացան այս կամ այն առարկաները նշանակելու, այս կամ այն նշանակությունն ստանալու համար, որպեսզի դառնան բառեր»¹

Լեզվաբանական չորս էլեմենտների պալեոնտոլոգիական անալիզով հաստատվող հնչյունական արտահայտությունները, բնականաբար, առաջին հնչյունական կոմպլեքսների վերարտադրությունը չեն: Նրանք դրույթուն ունեցող ոչ մի լեզվի մեջ չեն պահպանվել իրենց սկզբնական ձևով և չէին կարող պահպանվել:

Հատկապես լեզվաբանական էլեմենտների հարցը ոմանք համարում են ամբողջ հարեթական թեորիայի գրեթե անկյունաքարը, մյուսներին նա պատկերանում է նրա ամենախոցելի տեղը: Հիմք չկա պնդելու, որ լեզվաբանական էլեմենտների դրույթը իր ժամանակակից դրությամբ անվիճելի է իր բոլոր մասերով: Դա մնում է զգալիորեն իբրև մի ճշմարտանման հիպոթեզ, որչափով անկասկած է, որ հոգորոշ հնչյունը սկզբնական չէր. սրան հակասում են թե՛ լեզվի և թե՛ բնա-պատմական տվյալները: Այս միտքն ընդունելու հակում ունեն նաև արևմտաեվրոպական առանձին լեզվաբաններ: Բայց այս հիպոթեզը կարիք ունի մշակման և ստուգման: Հավասարապես սխալ կլինեն նրա և՛ հախուռն ժխտումը և՛

¹ Հարեթական թեորիա. Ընտ. երկ. II հ., էջ 16. Հմտ. Van Ginneken-ի կարծիքը, որ դառնում է, թե միջարկություններն իրենց բնույթով ամենից մոտիկ են սկզբնական հնչյունական լեզվին: Այն փաստը, որ միջարկությունները առավելապես արտահայտվում են բաղաձայն հնչյուններով, որոնք հաճախ հոգորոշված չեն, Van Ginneken-ին բերում է այն մտքին, որ այդպես էք հնագույն խոսքերի հնչյունական ձևը (նրա տերմինաբանությամբ *moisclies*), որոնք միայն հետագայում բաժանվեցին վանկերի (Van Ginneken. La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité, Ամստերդամ, 1939, էջ 5):

անվերապահ ընդունումը: Ավելի ևս անթույլատրելի է, իհարկե, ըստ էլեմենտների անալիզը կիրառել մամեն մի լեզվական երևույթի և դրանցից յուրաքանչյուրի նկատմամբ: Ամեն մի խոսք վերագրել մեկ կամ մի քանի էլեմենտների՝ առանց հաշվի առնելու տվյալ լեզվի ու տվյալ խոսքի զարգացման պատմությունը, սեմանտիկայի, բառն ստեղծած պատմական իրադրության օրենքները: Այս թեթև ու յուրաքանչյուրին մատչելի զբաղմունքն ունի ֆորմալ-համեմատական մեթոդի բոլոր թերությունները, բայց և նրա հանդեպ ունի այն տարակուսելի առավելությունը, որ փորձում է ձևացնել իրեն իբրև նոր խոսք գիտության մեջ, մինչդեռ իրականում այն հանդիսանում է գիտության դիմակավորում կամ քամահրանք այն բանի, ինչ Ն. Յա. Մաուն անվանում էր պալեոնտոլոգիական մեթոդ:

Լեզվաբանական դիֆուզ էլեմենտի ֆունկցիան էր արտահայտել ամբողջական միտք, այսինքն՝ դա հանդիսանում էր յուրատեսակ նախադասություն. «հնչյունական լեզուն չի սկսվում ոչ միայն հնչյուններից, — ասում է Ն. Յա. Մաուն, — այլև խոսքերից, խոսքի մասերից, այն սկսվում է նախադասությունից... ակտիվ և ապա պասիվ մտքից, այսինքն՝ սկսվում է շարահյուսությունից, բառաշարքից, որից աստիճանաբար անջատվում են նախադասության մասերը, որոնք որոշակի են դարձել ըստ խոսակցության մեջ նրանց զտնվելու տեղի»¹ Ստադիալ զարգացման առաջին աստիճաններում ոչ մի մեկուսացած ֆոնետիկ երևույթ չկա, ինչպես չկար խոսքերով արտահայտվող առարկաների փոխհարաբերության հատուկ հնչյունական ձևավորման որևէ սխտեմ, այսինքն՝ նյութականորեն կառուցված պաշտոնային մորֆոլոգիայի հիշողությունն անգամ չկար. դա փոխարինվում էր շարահյուսական հնարներով»²

Մերժելով նախալեզվի (ինչ անուն էլ սրան տալու լինենք) բուն իսկ իդեան, հաբեթական թերրիան լեզվական զարգացման

¹ Ինչու ախպես դժվար է դառնալ լեզվաբան-տեսաբան, Ընտ. երկ. II հ., էջ 417:

² Բրետոնական ազգ. փոքրամ. լեզու, Ընտ. երկ. IV հ., էջ 218: Ն. Յա. Մաուն այս պնդմանը բավական մոտենում է Whitney, որի կարծիքով «մաղդիկ ուկեղ են ոչ թե խոսքի մասերից, որ նրանք այնուհետև իբր թե սկսել են միացնել, այլ հնչյուններից, որոնք ընդհանուր բնույթ ունեն և պահպանում են խոսքի մասերը իրենց սաղմի մեջ: Ննթադրել, որ մաղդ սկզբում տիրապետում էր արտահայտության բարդ ձևին, նշանակում է մոտենալ լեզվի հրաշապատում ծաղման թերրիային» (Հիշ. աշխ., էջ 248—249):

պրոցեսը տեսնում է բնավ ոչ աստիճանական ուղղագիծ շարժման մեջ սկսած լեզվի սկզբնական միասնությունից դեպի բազմակիություն, ինչպես այդ պատկերացնում է լեզվաբնականիքների վերաբերյալ ուսմունքը: Մեյեն գտնում է, որ հնդեվրոպական լեզուն այն լեզուն է, որը «փոփոխության որևէ աստիճանի վրա ներկայացնում է համահնդեվրոպական ձև և որը, այսպիսով, շարունակում է նրան անընդհատ հաջորդականությամբ»,¹ ընդ որում անցյալում կար մի մոմենտ, երբ այդ լեզուները մեկ լեզու էին»,² և «հնարավոր է, որ «հնդեվրոպական լեզուն» իր հերթին սոսկ մի ձևն է առաջներում գոյություն ունեցած ինչ որ լեզվի, որի ներկայացուցիչներն են նաև ուրիշ՝ ինչպես ներկայումս գոյություն ունեցող, այնպես էլ հին տեքստերով մեզ հասած լեզուները»:³

Արտահայտվելով Ն. Յա. Մառի խոսքերով, հին լեզվաբանությունը լեզվի զարգացումը պատկերացնում էր «շարժմամբ, բայց շարժում դեպի հետ՝ միասնությունից բազմակիություն հակառակ տնտեսության աճման հաջողությունների, նրա շարժմամբ՝ տարրերի բազմակիությունից... դեպի միասնություն ու լայն ընդգրկում, այսինքն՝ վերնաշենքային աշխարհի կարևորագույն մասերից մեկը, որպիսին լեզուն է, այդ դրույթով դրված էր իբրև օտար մարմին, ասես հետ հետ գնացող խեցեգետին, արտադրության և սոցիալական կառուցվածքի առաջ նետվող բազայի վրա»:⁴ Հաբեթական թեորիան հաստատել է, որ «սկզբում մարդկային յուրաքանչյուր կոլեկտիվ ուներ իր հատուկ լեզուն. լեզվի զարգացման այս ստադիայում ընդհանուր են միայն տիպոլոգիան ու սեմանտիկան, այսինքն՝ խոսակցության կառուցվածքը և տրամադրության տակ գտնված փոքրաքանակ բառերի իմաստավորումը: Մի շարք ցեղերի ընդհանուր լեզուն, առավել ևս միասնական լեզուն հետագա նվաճում է, որ սակայն ամբողջովին չէ իրականացած, այլ առաջացրել է զանազան լեզվաբնականիքներ: Ընտանիքների գոյացումը ինքը հետագա ստադիա է լեզուների զարգացման մեջ»:⁵ Ն. Յա. Մառի պատկերավոր արտահայտությամբ, լեզվի նոր ուսմունքը շուտ տվեց այն բուրգը, որ հնդեվրոպաբա-

¹ Մեյեն, հնդեվրոպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության ներածություն, էջ 68—69:

² Նույն տեղ էջ 69:

³ Նույն տեղ, էջ 71:

⁴ Սովետական Արևելքում գիտության ունեցած խնդիրների առթիվ, էջ 13:

⁵ Հաբեթական թեորիայի մասին, Ընտ. Նրկ. III հ., էջ 3—4:

նության մեջ կանգնած էր նախալեզվի դագաթի վրա, և դրեց լայն հիմքի՝ լեզուների սկզբնական բազմակիության վրա, որոնք, ինչպես և մարդկային հասարակությունը, ընթանում են դեպի միասնություն. «ապագա տիեզերականորեն արտահայտիչ լեզուն — դա ապագա համամարդկային հասարակության անխուսափելի պոստուլատն է»¹

Լեզվաընտանիքները դիտելով իբրև հետագա գոյացություն, հաբեթական թեորիան արմատապես մերժում է անշատ ընտանիքների վերաբերյալ պատկերացումը, որոնցից յուրաքանչյուրը հաջորդականության կարգով ծագում է իր նախալեզվից: Մերժելով լեզուների, տիպերի մաքրությունը, նոր ուսմունքը հաստատում է, որ չկա աշխարհում մի լեզու, որը խաչավորված չլինի, իսկ սա իր հերթին ստիպում է այլ կերպ մոտենալ լեզուների դասակարգման ու առանձին լեզվաընտանիքների բնութագրման, այսպես կոչված, լեզուների ցեղակցության և նրանց զարգացման հիմնական տենդենցների հարցին: Լեզվաընտանիքը «տոհմական ընդհանուր տիպի նոր գոյացություն է նախկին տեսակների նոր ձևավորումով ու վերաձևավորումով, որ համապատասխանում է արտադրության նոր տեխնիկային, հանրակարգի նոր կառուցվածքին ու մտածողության նոր սխեմեին, որ որոշվում է մարդկության ոչ թե պարզապես ավանդված պատիվ, այլ նոր ծնվող ստեղծագործական կենցաղով նրա զարգացման յուրաքանչյուր աստիճանի վրա»: Լեզուների ցեղակցությունը նմանության պատճառ չէ, այլ հետևանք, ծագում չէ ընդհանուր լեզվից, այլ պատմական ուղիների ընդհանրություն, որոնցով ընթացել է նրանց զարգացումը, և ստադիայի ընդհանրություն, որի վրա նրանք կաղմվել-մտել են սխեմեի մեջ: Ցեղակցությունը առաջացել է պատմականորեն և ցեղակից լեզուների ընդհանրությունը նախասկզբնական չէ, այլ ստացական:

Հնդեվրոպաբանությունը չի ընդունում լեզուների խաչավորումը կամ, ինչպես նա անվանում է, խառնում, իբրև նրանց զարգացման օրինաչափություն: Սա տրամաբանորեն բխում է լեզվի զարգացման ամբողջ հնդեվրոպաբանական կոնցեպցիայից, համեմատական մեթոդի բուն էությունից: Օրինակ, Մեյեն ջանք է գործադրում ապացուցելու, որ ֆրանսերեն և իտալերեն լեզուները չեն պահպանել մի ձև, որը լատիներենից բխած չլինի, և նույնիսկ բուռ-

¹ Հաբեթական թեորիայի հիմնական նախադրյալները, Ընտ. երկ. 1 հ. 12, էջ 216:

պաշարը, բացառութեամբ փոքրաքանակ տեխնիկական տեղամիջոցների, ամբողջովին լատինական է, չնայած իտալական և ֆրանսիական ժողովուրդների կազմը չափազանց բարդ է: «Այսպես է լինում հնդեվրոպական ու սեմական լեզուների բոլոր պարզաբանվող դեպքերում: Սխալ է (fausse) այն հիպոթեզը... որ իբր անմիատարր ծագում ունեցող ժողովրդի (des origines multiples) լեզուն անխուսափելիորեն խառն է (mixte)»:¹ Այնուամենայնիվ, փաստերը համառ քան են, և հնդեվրոպաբանները նույնպես առիթ են ունենում ենթադրելու թեկուզ և այն, որ «առանձին, շատ սակավաթիվ դեպքերում, կարող է լինել այնպիսի դրուվյուն, որ լեզվի մեջ... միանան երկու ընտանիքների մորֆոլոգիական հատկանիշները»:² Բայց հենց այստեղ է դրուվյան դժվարությունը, որի մասին անկեղծորեն խոսում է Մեյեն: «Ձի կարելի բացասել, որ որոշ դեպքերում կարող էին լինել իսկական խառնումներ (de melanges veritables): Երբ մենք հանդիպենք դրանց, լեզվաբանի խնդիրը կդժվարանա: Եթե համեմատության միջոցով հաջողվել է կազմել մի քանի լեզուների պատմությունը, ապա դա հետևանք է միայն այն վստահության, որ յուրաքանչյուր նոր սխտեմ բացատրվում է ելնելով միասնական սխտեմից: Այն դեպքում, երբ կարիք լինի նկատի ունենալ երկու նախասկզբնական սխտեմ (deux systèmes initiaux) և նրանց փոխհարաբերությունները, ժամանակակից մեթոդները անբավարար կլինեն... եթե այս դժվարությունը, իրոք, հանդիպի, լեզվաբանությունը պետք է մշակի նոր, ավելի ճշգրիտ մեթոդներ»:³ Կրկին հարկադրական խոստովանություն, որ մեթոդն անբավարար է:

Եվ այսպես, իրավացի են արդյո՞ք նրանք, ովքեր անդում են, որ եթե հաբեթական թեորիան որոշ ճիշտ դրուվյթներ ունի, ապա դրանք արդեն առկա էին հնդեվրոպաբանության մեջ, իսկ այն ամենը, ինչ նոր է հին լեզվաբանության համեմատությամբ, ավելի շուտ մի քայլ հետ է, քան առաջ: Մենք տեսանք, որ միշտ չէ նոր ուսմունքը «ոչ» ասում, երբ հնդեվրոպաբանները ասում են «այո»: Հաճախ առանձին, չափազանց էական դրուվյթներում հնդեվրոպաբանությունը, մասնավոր հանձին իր առավել անկախ մտածող ներկայացուցիչների, և հաբեթական թեորիան չեն տարամբա-

¹ RSL, 29 հ., II հր., էջ 88.

² Vendryès, Le langage, էջ 362 (տուս. 280):

³ Meillet, Methode comparative dans la linguistique historique, Օռլան, 1925, էջ 83:

վում: Բայց Մառն ասում է. «բառերի նույնությունը մտքերի նույնությունն չի նշանակում»: Իսկ որ հնդեվրոպաբանության, իբրև գիտական շկոլայի, մտքերի սիստեմը, աշխարհայացքը հաբեթաբանության համեմատությամբ հանգում են տրամագծորեն հակառակ եզրակացությունների թեորիայում, հետազոտական աշխատանքի պրակտիկայում և լեզվական քաղաքականության մեջ՝ այդ անտարակուսելի է: Ժամանակակից հնդեվրոպաբաններից ոմանք գրեթե ընդունում են լեզվական պրոցեսի միասնությունը, բայց որչափով որ նրանք լեզուն ու գիտակցությունը անջատում են հասարակական պրակտիկայից ու մարդկանց կեցությունից, լեզուն կորցնում է «գործնական իրական գիտակցության» իր բնույթը, իսկ ինքնամիտի լեզվաընտանիքները իրենց նախալեզուներով վերացնում են գենետիկ հարցերը դնելու, առավել ևս դրանք լուծելու հնարավորությունը: Լեզվի ու մտածողության և դրանց երկուսի, իրոք, բարդ դիալեկտիկական կապերի անտեսումը այն բանի հետ, ինչ պայմանավորել է մարդկային հասարակության թե՛ ծագումը և թե՛ զարգացումը, հնդեվրոպաբանությանը զրկում է իր դիսցիպլինը պատմական, հասարակագիտական լիարժեք գիտության վերածելու հնարավորությունից: Մահացած սխեմաների մեջ նոր սոցիոլոգիական կյանք ներշնչելու բոլոր փորձերը դատապարտված են անհաջողության, որչափով որ մեթոդը մնում է հինը, մինչդեռ հենց այդ մեթոդն է հին լեզվաբանությանը հասցրել փակուղու: Իսկ մեթոդի փոփոխությունը պահանջում է հրաժարվել ոչ միայն հին գիտական, այլև հին հասարակական մտածողությունից, բայց այդ անելու հակում առաջիմ չի նկատվում: Որչափով որ իր ուժի մեջ է մնում Մառի ձևակերպումը, որ «հնդեվրոպական լեզվաբանությունը մահացող բուրժուական հասարակայնության մսից ու արյունից է», լեզվի գիտության ապագան պատկանում է ոչ թե հնդեվրոպաբանության, այլ «լեզվի նոր ումունքին»:

Սակայն սա նախատեսում է հաբեթական թեորիայի ոչ թե պասիվ ժառանգում, այլ նրա յուրացում, մշակում ու վերամշակում: Տեղում դոփելը թեորիայի հարցերում ևս անխուսափելիորեն հանգում է հետ մնալուն և տարընթացին: Իր վերջին աշխատություններից մեկում Մառը, նշելով լեզվի նոր ումունքի «գիտավորյալ ներողամիտ քննադատությունը, գրում էր. «Իմ աշակերտների ու հետևորդների մոտ ինքնաքննադատությունը կրկնակիորեն կաղում է».

1) քիչ է ասել, թե հաբեթական թեորիան «սխալներից զերծ

չէ», երբ նրա մեջ էական բացեր կան. 2) հապճեպ օպտիմիստական է այն պնդումը, թե իբր քաղաքավարի կերպով սխալներ անվանված բացերը «այժմ արդեն հիմնականում վերացվում են», երբ այդ այնքան էլ հեշտ չէ անել: Ինչպես որ հաբեթական թեորիայի նվաճումներից հրաժարվելով չի կարելի մշակել լեզվի մարքսիստական-լենինյան ուսմունքը, այնպես էլ... ինքը հաբեթական թեորիան չի կարող ավելի բարձր աստիճանի հասցվել, եթե նա չդառնա մասսայական աշխատանքի և ստուգման առարկա»:¹ Այս ստուգումն ու աշխատանքը, բնականաբար, կհասցնեն որոշ դրույթներից հրաժարվելուն, մյուսների ճշտմանը, թերակատարի զարգացմանը, անվիճելի յուրացմանը իբրև սովետական գիտության նվաճումների: Իսկ անվիճելի է մնում և կմնա այն, որ «հաբեթական թեորիան ոչ մայն ընդմիշտ կվերացնի առանձին լեզուների մեկուտի լինելու հարցը, այլ և միաժամանակ, լեզվի բնագավառում կմիավորի դանազան, այսպես կոչված, ռասաներ, որոնք հիրավի մի ռասայի՝ մարդկության տիպոլոգիական տարբեր գոյացություններ են նրա սոցիալական և նյութական զարգացման տարբեր աստիճաններում»:² Զէ՛ որ ըստ էության Ն. Յա. Մառը պատմական, բանասիրական, հնագիտական, լեզվաբանական իր կոնկրետ աշխատանքների ողջ բազմազանությունը ու այլազանությամբ հանդերձ թեորիայի զարգացման բոլոր փուլերում ուսումնասիրում էր մեկ առարկա՝ մարդուն, ոչ իբրև ինդիվիդի կամ մենակ հերոսի, այլ մարդկային հասարակությունը: Մարդկության բախտն էր կազմում Ն. Յա. Մառի բոլոր հարցասիրությունը: Կիզակենտրոնը, իսկ ամեն մի անձնական, դասակարգային, ազգային, ռասայական ճնշումից նրա ազատագրման համար պայքարը հանդիսանում էր սովետական այս գիտնականի կյանքի ներվը:

¹ Առաջաբան հաբեթական ժողովածուի VII հ., էջ 3—4:

² Origine japhétique de la langue basque. «Լեզու և գրականություն» Ժողովածու, I հ., էջ 260:

